

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ
TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER

6-7-8 EYLÜL 2006
DENİZLİ

1.CİLT

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin AVCI

Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Süleyman İNAN

Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Arş. Gör. Selim PARLAZ

PA.Ü.FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ YAYINLARI: 1
SEMPOZYUM DİZİSİ: 1

**ULUSLARARASI DENİZLİ ve ÇEVRESİ
TARİH ve KÜLTÜR SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER**

ISBN 978 – 975 – 6992 – 19 - 7 (1.C)
ISBN 978 – 975 – 6992 – 18 - 0 (TK)

Birinci Baskı:

Ocak 2007 DENİZLİ

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir; kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

İsteme Adresi:

Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / KINIKLI - DENİZLİ

Tel: 0 258 213 72 82 – 213 40 30 Faks: 0 258 212 55 46 e-mail: denizlisempozyum@pamukkale.edu.tr

Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti. • Tel: (0.312) 395 48 91 - 92

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sok. No:15/B ISPARTA

(Hilmi Dilmen İlköğretim Okulu Karşısı)

Tel:(246)233 03 74 & 75 Fax: 233 03 76

e-mail: fakultekitabevi@yahoo.com.tr

XVI. YÜZYILDA ŞEYHLÜ ZÂVİYELERİ ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

SOME FIXINGS ABOUT SEYHLÜ DERSHISH ZAVIYES IN THE 16TH CENTURY

Turan Gökçe*

"Pes Sultan Hacım dahi yevmen-fe-yevmen gidüb
bir gün Germiyanili 'ne geldi... Şeyhlü 'ye geldiler.
Pâkce Sultan 'la Habîb-i 'Acemî 'nin makamları anda idi.
Hacim Sultan 'ı anda gördüler."¹

"Karye-i Çivril,
karye-i mezbûrede Habîb Hacı dimekle ma 'rif zâviyeye
bir çiftlik yer ve sekiz pâre bağ ve yarım degirmen
mâ-takaddümden vakfiyyet üzere tasarruf olunur imiş..."²

Özet

XVI. yüzyılda Işıklı, Çivril, Bekilli, Çal ve Baklan'ı içine alan geniş bir alana yayılan Şeyhlü Kazası'nda çok sayıda tekke ve zâviye bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda altı mahalleden ibaret küçük bir kasaba hüviyetini haiz olan Şeyhlü ve merkezlik ettiği kazâ dairesinde görülen, her biri muayyen bir tarikata mensup olan tekke ve zâviyeler yanında vakıf olarak kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde faaliyet gösteren şeyhlerin arz ettiği bu yoğunluk, aynı zamanda Şeyhlü adını belirleyen esas faktör olmuştur.

Abstract

In the 16th century, there were many dervish *tekkes* and *zaviyes* in the town of Şeyhlü which was spread in a large area which included Işıklı, Çivril, Bekilli and Baklan. Şeyhlü which was a small town consisted of six wards in the 16th century, and the supply density which the Dervishes (Şeyh) submitted who showed activities in the farm houses which were allocated to them as a charity foundation (*vakıf*) besides the dervish *tekkes* and *zaviyes* each of which was a member of a particular dervish order (*tarikât*) seen around the town which was the center were the main factors in determining the name Şeyhlü.

Giriş

Tasavvufî İslâm'ın ortaya çıkardığı bir müessesese olarak karşımıza çıkan ve İslâm coğrafyasının muhtelif bölgelerinde "hankâh, ribat, âsitâne, tekye" ve "dergâh" gibi kavramlarla da ifade edilmiş olan "zâviye", en genel anlamda, muayyen bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolcuların barınak, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılandığı, yerleşme merkezlerinde veya bunları birbirine bağlayan yol güzergahında tesis edilmiş olan bina veya bina topluluğunu ifade etmektedir³. XI. yüzyılda Türk hâkimiyetine giren Anadolu, Selçuklular devrinde, daha XIII. yüzyıl başlarından itibaren, farklı çizgide gelişen tasavvufî cereyanların kaynaştığı ve yeni bazı terkiplerin ortaya konulduğu bir coğrafya olma özelliği kazandı. Bu cümleden olarak Konya, Kayseri, Sivas ve Tokat gibi büyük kültür merkezlerinde zengin vakıfların tahsis edilmiş olduğu sünî çizgideki tasavvufî cereyanlara ait zâviyeler yanında, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Babâîlik gibi bâtnî tarikâtlar da tesis edilmiş olan zâviyeleri ile Anadolu'da temsil edilmeye başlandı⁴. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla, uç bölgelerde müstakil birer siyâsî güç halinde ortaya çıkan Türkmen beylikleri, Osmanlı ve Şeyh Edebalı örneğinde olduğu gibi, söz konusu mutasavvıfların mânevî nüfuzundan yararlanmak için tahsis etmiş oldukları araziler üzerinde zengin vakıfları ile faaliyet gösterecek olan tekke ve zâviyelerin tesisini teşvik politikasını devam ettirdiler⁵. Özellikle XIII. asrın ilk yarısında gerçekleşen Moğol istilâsıyla batıya doğru hareket eden Türkmen kitleleri ile birlikte yüzlerce derviş Anadolu'nun dört bir yanına dağılarak, kurdukları zâviyelerinde dînî ve sosyal faaliyetlerini sürdürdüler. XIV ve XV. yüzyıllarda sayıları daha da artan bu dervişler, her biri bir tarikât şeyhi olmanın yanında, aynı zamanda etraflarında topladıkları kuvvetlerle düşmana karşı savaştan birer gâzî kumandan ve üslendikleri tekke ve zâviyeleri ile birlikte yeni fethedilen

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, turan.gokce@ege.edu.tr

¹ Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan (Yay. Dr. Rudolf Tschudi), Berlin 1914, s. 69-70.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TD)-369, s. 286.

³ Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faroqhi, "Zâviye", İslâm Ansiklopedisi, XIII, s. 468. Ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler", Vakıflar Dergisi XII (Ankara 1978), s. 247-250.

⁴ Tafsilat için bkz. A. Y. Ocak-S. Faroqhi, "aynı madde", s. 470. Ayrıca bkz. A. Y. Ocak, "aynı makale", s. 254-256.

⁵ Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara 1984, s. 83-102.

bölgelerde yerleşmeye zemin hazırlayan birer iskân önderi olarak Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesinde esas rol oynadılar. XIV. yüzyılda Anadolu'nun önemli bir kısmını gezmiş olan İbn Battuta'nın seyahatnâmesi⁶ başta olmak üzere, her biri kendi zâviyesinden görüldüğü şekliyle kaleme alınmış olan menâkıbnâmeler⁷ ve nihâyet Osmanlı hâkimiyetinin tesisi ile birlikte vakfiyeti tasdik edilmiş olan zâviyeler ile ilgili arşiv kayıtları söz konusu tekkelerin arz ettiği tabloyu ve bu tablonun dinamik unsurunu oluşturan dervişlerin oynadığı rolü gayet açık surette ortaya koymaktadır.

Özellikle Bektâşîlik ve Mevlevîlik ile ilgili çalışmalarla daha XX. asrın başlarından itibaren şarkiyatçıların önemle üzerinde durdukları zâviye tetkikleri, ülkemizde Ömer Lütfi Barkan'ın⁸ vakıf tahrir defterlerinden derlemiş olduğu kayıtları yayımlayarak, "iskân ve kolonizasyon" açısından hâiz oldukları önemi vurguladığı tafsilatlı makalesi ve Ahmet Yaşar Ocak'ın bu çalışmada da sık sık işaret edilecek olan geniş kapsamlı araştırmalarıyla, Türk sosyal tarihçiliğinin câzip çalışma alanlarından biri haline geldi. Bu doğrultuda yayımlanmış olan monografik araştırmalar⁹ zâviyelerin farklı boyutlarıyla ortaya konulmasını sağladı. Daha XII ve XIII. yüzyıllardan itibaren, büyük Yörük-Türkmen teşekkülleri ile birlikte gelen çok sayıda Türk dervişine sahne olan Batı Anadolu'nun önemli bir kesitini oluşturan bugünkü Denizli ilinin Çivril-Çal hattındaki zâviyeler ile ilgili genel tablonun tespit edilmeye çalışıldığı bu bildiri de bir taraftan bölgesel bir özelliği vurgulamaya çalışırken diğer taraftan da söz konusu araştırmalara küçük bir katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Bugün, Denizli ilinin kuzey-doğu kesiminde yer alan Çivril ilçesine bağlı bir belde konumunda bulunan Işıklı'nın merkezlik ettiği Şeyhlü kazâsının yer aldığı coğrafya, Beycesultan başta olmak üzere, bünyesinde barındırdığı pek çok höyükten de anlaşıldığı üzere, Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Selevkoslar ve Bergama Krallığı devirlerinde önemini artıran bölge, İstanbul merkezli olarak Anadolu'ya hakim olan Bizans döneminde önemli bir geçit konumunda idi. Malazgirt (1071) sonrası ilk fetih hareketleri ile önemli bir kısmı Türk hakimiyetine girmiş olan bölge, Haçlı seferleri ile birlikte (1097) tekrar Bizans'ın eline geçti. Bundan sonra Türk-Bizans mücadele sahası haline gelen bölge, nihâî olarak Türk hakimiyetine girdikten sonra, Selçuklu, Germiyanogulları ve İnançoğulları dönemlerinde de stratejik önemini muhafaza etti¹⁰.

Genel olarak, merkez ovaya komşu yüksek ova ve yaylalardan oluşan Denizli ve çevresinin coğrafi karakteri, bölgedeki Türk yerleşmesinin târihî seyrini belirleyen önemli faktörlerden biri oldu. Denizli ve çevresini fethederek yerleşen Türkler Karaağaç, Çardak ve Çivril-Çal hattı olarak ifade edilebilecek olan üç istikâmette ilerlediler¹¹. Her üç istikâmette gerçekleşen fetihlerin yerleşme ile dâimî hale gelmesinde gâzî-dervişler önemli rol oynadılar. Bunlar, muayyen bir tarikat şeyhi olmanın yanında kurdukları tekkelerin etrafında oluşturdukları iskân yerleri ile dâimî yerleşmeye dolayısıyla bölgedeki Türk hakimiyetinin kalıcı hale getirilmesine de önderlik ettiler. Daha XIII. yüzyıldan itibaren örneklerine rastlanan bu nevî iskân çekirdekleri, kısa zamanda geniş halk kitlelerinin yerleşmesine zemin hazırladı. İşte, bildiriye konu edilmiş olan bugünkü Çivril-Çal hattındaki çok sayıda zâviye, dîni nitelikleri yanında, bölgedeki Türk yerleşmesine önderlik etmek gibi önemli bir fonksiyon icrâ etti. Habîb-i Acemî, Beyce Sultan, Habîb Hoca ve Mahmud Gâzî'nin geçmişî XIII. yüzyıla kadar uzanan zâviyeleri, önemli bir kısmı, dağ eteklerindeki yamaçlarda, geçitlerde veya düz ovada belli noktalarda yükselen höyükler üzerinde adeta birer hudut karakolu gibi tesis edilmiş olan söz konusu tekkelerin en tipik örneklerini oluşturdular.

Bünyesinde barındırdığı zâviyeler ile bildiriye konu edilmiş olan Şeyhlü, nihâî olarak Germiyanogulları'ndan ilhak edildikten sonra (1429), Osmanlı idârî taksimatında, Anadolu Eyâleti'ne tâbi Kütahya Sancağı'na bağlı kazâ statüsünde bir ünite olarak düzenlendi. Coğrafi bakımdan Işıklı'dan Bekilli, Çal ve Baklan'a kadar uzanan, geniş bir sahaya yayılmış bulunan Şeyhlü Kazâsı, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yoğunlaşan, nâhiyelerin kazâ statüsüne yükseltilmesiyle, büyük kazâların parçalanması sürecinde¹², Bekilli,

⁶ İbn Battuta, *Seyahatnâme-i İbn Battuta* (Tuhfetü'n-Nazâr fi-Garâibü'l-Emsâr ve Acâibü'l-Esfâr), I (Müt. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-1335.

⁷ Menâkıbnâmeler ve kaynak değeri hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara 1992.

⁸ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi* II (Ankara 1942), s. 279-365.

⁹ Giderek sayıları artan bu monografik çalışmalar içerisinde, tipik bir örnek olarak bkz. Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992.

¹⁰ Çivril ve yöresinin târihî gelişimi ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. İlhan Erdem, "XII-XIII. Yüzyıllarda Çivril ve Yöresi", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu (Eylül 2001) Bildiriler*, Ankara 2002, s. 239-244; Behiç Galip Yavuz, *Çivril Tarihi*, Çivril 1969, s. 4-24.

¹¹ Bkz. Tuncer Baykara, 'Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler', *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu 27-30 Eylül 1988 Bildiriler*, Denizli 1989, s. 12-13.

¹² Bkz. Turan Gökçe, "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdârî Taksimatında Görülen Kazâ Sayısındaki Artışa Dâir Bazı Tespitler", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları*, (Der. Prof. Dr. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 237-266.

Baklan ve Çal'ın müstakil kazâ hâline getirilmesi sonucunda hemen hemen bugünkü Çivril ilçe hudutlarına çekildi. Sonraki yüzyıllarda bir dönem Çal ile birlikte Karahisar-ı Sâhib sancağına bağlanan kazâ, Çal'ın 1884'de Aydın Eyâleti bünyesinde teşkilatlanmış olan Denizli Sancağı'na bağlanmış olmasına rağmen, ancak Cumhuriyet dönemi başlarında (1924) Denizli ilindeki yerini aldı¹³. Tren yolu hattının Işıklı'ya bağlı bir köy konumunda bulunan Çivril'den geçmesi (1892) ile birlikte, kazâ merkezi de târihî Şeyhlü'den Çivril'e kaydı¹⁴. Böylece, iskân açısından yeni bir çekim merkezinin ortaya çıkmasıyla, Çivril ovasının idârî olduğu kadar bünyesinde barındırdığı çok sayıda tekke ve zâviye ile mânevî kuvvet kaynağını oluşturan târihî Şeyhlü 1873 yılında aldığı *Işıklı* adıyla¹⁵ giderek küçülen bir iskân yeri konumuna düştü. Bununla birlikte, henüz yeteri kadar işlenmemiş olmakla beraber, Denizli çevresinin önemli târihî kesitlerinden biri olma özelliğini hiçbir zaman yitirmedi.

Şeyhlü Zâviyeleri

Şeyhlü zâviyeleri ile ilgili en eski bilgiler, özellikle Batı Anadolu tasavvuf tarihi bakımından önemli bir kaynak durumunda bulunan Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'ne dayanmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin halifelerinden biri olan ve Uşak civarındaki Susuz mevkiinde tesis etmiş olduğu zâviyesinde faaliyet gösteren Hacım Sultan, Germiyan-ili'ne seyahatinde, bir müddet Geyiklülere cemaâti ile hemhal olduktan sonra Şeyhlü'ye intikal eder. Baş tarafta bir kısmı aynen verilmiş olan metinde de yer alan "*Şeyhlü'ye geldiler. Pâkce Sultan'la Habîb-i Acemî'nin makamları anda idî*" ifadesi, Hacım Sultan'ın yaşamış olduğu XIII. yüzyılda Şeyhlü'de Pâkce Sultan ile Habîb-i Acemî'nin varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim, bölgenin sosyal tarihi ile ilgili araştırmalarıyla dikkat çeken Baykara¹⁶, yine Denizli'de yapılan bir sempozyuma sunduğu bir tebliğ ile bu iki tarihi şahsiyetin menkıbevî hayatına işaret ederek, târihî kimliği ve kişiliğinin ortaya konulmasını sağlayacak yeni çalışmalara önemli bir kapı aralamıştır. Bunun yanında, aynı menâkıb-nâmeyle dayanarak, Baykara'nın dikkat çekmiş olduğu hususlara herhangi bir ilave yapmamış olmakla beraber, daha yakın zamanlarda Çivril'de düzenlenen bir sempozyumda sunulmuş olan bir başka bildiriye de¹⁷ en azından konuyu gündemde tutmadaki katkısı bakımından zikretmek gerekir.

Ayrıca, yine sadece Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'nde yer alan¹⁸ "*... varalım şu yakında bir âsitâne vardır Sarı Selçük dirler anda yatalım...*" ifadesinde adı geçen *Sarı Selçük Tekkesi*'nin Şeyhlü ile irtibatlandırılmasına dair başka bir çalışmaya da işaret etmek gerekir. Ahmet Yaşar Ocak¹⁹, menâkıb-nâmeyle adı geçen Sarı Selçük'ün, muhtemelen Dobruca'ya göçmeden önce bölgede sık rastlanan Kalenderî dervişleri arasında yaygınlaşmış olan şöhretinden dolayı, "*popüler İslâm'ın Balkanlardaki destânî öncüsü*" olarak tanımlandığı Sarı Saltuk'un adını taşıdığını belirterek, âsitânenin de Sarı Saltuk adına sonradan açılan tekkelerden biri olduğunu ifade etmektedir. Bugünkü adıyla Işıklı'nın eteğinde yer aldığı dağın "*Sarı Baba*" ismiyle maruf olması, Çal'ın İncikli köyünde bulunan yatacın "*Selçik Baba*" adıyla anılması, gerçekten vaktiyle bölgede sıklıkla rastlanan Kalenderî dervişler arasında yaygınlaşan şöhretinden dolayı Sarı Saltuk ile ilgili olmalıdır. Ocak'ın da ifade etmiş olduğu gibi, muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında yazıya geçirilmiş olan Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'nde yer alan bu ifadeler, böyle bir tekkenin en azından bu tarihlerde faal halde bulunduğunu gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak, en eskisi yine XV. yüzyıl sonlarına ait olmakla beraber, içerdiği kayıtlar itibarıyla çok daha gerilere ışık tutan vakıf tahrir defterlerinde Şeyhlü kazâ dairesinde aynı adla anılan herhangi bir tekkeye tesadüf edilememesi, bu hususun ihtiyatla karşılanması gereğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki, Habîb-i Acemî ve Beyce Sultan'ın Hacım Sultan ile birlikte Şeyhlü'den bugünkü Eskişehir ili hudutları dahilinde bulunan Seyyid Gâzi'ye giderken takip ettikleri yol güzergâhu üzerinde de düşünmek gerekir. Şeyhlü-Seyyid Gâzi hattında gerçekleşen yolculuk sırasında gündeme gelen "*Sarı Selçik*" ile ilgili bir iz arandığında, söz konusu yol güzergâhında bulunması daha akla yatkın olan bugünkü Sandıklı ilçesine bağlı "*Saltuk Baba*"nın türbesinin bulunduğu *Saltuk*, ve "*Sarı Selçik*" türbesinin bulunduğu *Selçik* köyleri dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, meselenin tam olarak açıklığa kavuşturulması, ancak Şeyhlü kazâ dairesi etrafındaki daha geniş bir bölge ile ilgili kayıtların gözden geçirilmesi ve elde edilen bilgilerin coğrafya üzerinde yerleştirilmesi ile birlikte mümkün olacaktır.

¹³ Bkz. Tuncer Baykara, "Denizli", *TDİ İslâm Ansiklopedisi* 9, İstanbul 1994, s. 158.

¹⁴ Behiç Galip Yavuz, *Çivril Tarihi*, Çivril 1969, s. 13; Çivril Kaymakamlığı, *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, Çivril 1985, s. 27.

¹⁵ Levent Kurgun, *Denizli İli Yerleşim Yerleri Adları*, (PAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 1997, s. 62.

¹⁶ Tuncer Baykara, "Hacım Sultan Menâkıbında Denizli", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildirileri*, Manisa 1988, s. 196-199.

¹⁷ 15-17 Eylül 1997 yılında Çivril Belediyesince düzenlenen "III. Myriokepholen Sempozyumu"nda sunulmuş olan bu bildiri için bkz. İlhan Erdem, "Çivril'deki İki Türkmen Dervîşi Beyce Sultan ve Habîb-i Acem", *Tarih Araştırmaları Dergisi* XIX/530 (Ankara 1998), s. 53-56.

¹⁸ *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, s. 71.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destânî Öncüsü*, Ankara 2002, s. 110.

Hepsi Hacı Sultan Menâkıbnâmesi'nde yer alan kayıtlardan hareketle ortaya konulmuş olan bu bilgilerin diğer kaynaklarla ve özellikle de arşiv kayıtlarıyla test edilerek somutlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, her biri birer vakıf kuruluş olan zâviyelerle ilgili arşiv kaynaklarının incelenmesiyle, bir yandan XVI. yüzyılda Şeyhlü kazâ dairesinde faal halde bulunan tekke ve zâviyelerin oluşturduğu tasavvufi tablonun açık bir biçimde ortaya konulması, diğer taraftan da ilgili kayıtlarda yer alan ifadeler ölçüsünde geriye doğru projeksiyon tutulması mümkün olacaktır. Bu bildiri de esas itibarıyla, ileride hiç değilse şöhreti bölgeye yayılmış olan kurucu şeyhleri ile meşhur olan zâviyelerin her birinin müstakil bir araştırma konusu yapılarak daha ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmasına zemin hazırlayacaktır.

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, idârî bakımdan Kütahya sancağına tâbî bir kazâ statüsünde bulunan Şeyhlü'nün de kayıtlı bulunduğu en eski tarihli vakıf tahrir defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mâliyeden Müdevver defterler arasında yer almaktadır. Tarihsiz olmakla beraber, II. Bâyezid dönemine (1481-1512) ait olup, XV. yüzyıl sonlarındaki durumu yansıttığı anlaşılan bu deftere göre²⁰, her biri dîni-tasavvufi bir kimliğe sahip olan bir şeyhe tahsis edilmiş toplam 16 çiftlik ve 2 mezraa bulunmaktadır. Bunlardan Göynük mezraası Şeyh Segid oğlu Şeyh Ürküden'e²¹ tahsis edilmiş olup, Hacı Bayram neslinden 4 nefer kaydedilmiştir. Diğeri ise Yağlık karyesi hudutları dahilinde bulunan Şeyh Eşref mezraasıdır²². Doğrudan, başta ifade edilmiş olan tanıma uygun bir biçimde teşkilatlanarak, defterlere tekke ya da zâviye olarak kaydedilmemiş olmakla beraber, gerek buldukları muhit üzerindeki etkileri ile oluşturdukları mânevî atmosfer, gerekse, kendi çiftliklerinde ve hânelerinde sınırlı da olsa gelip-geçeni misafir etmek gibi sosyal fonksiyonları itibarıyla göz ardı edilmemesi gereken bu çiftlikleri, 1530 ve 1571 tarihli defterlerdeki kayıtlarına da işaret etmek suretiyle, sadece buldukları yer ve isim olarak da olsa belirtmek yararlı olacaktır; Kazâ merkezi Şeyhlü'de Şeyh Nalband²³, İkizhisarı köyünde Şeyh Cüneyd, Karlı Baba ve Şeyh Tapduk'a vakfedilmiş olan Saraycık, Şeyh Halil²⁴, Kuzkuyusu köyünde Şeyh Ali²⁵, Keremeddin köyünde Şeyh Erbasan²⁶, Onar köyünde Şeyh Mustafa ve Şeyh İlyas²⁷, Saraycık köyünde Şeyh Turbegi²⁸, Akpınar köyünde Ahî İlyas, Şeyh Halil, Şeyh Depedelen ve Şeyh Tursun²⁹, Bulkaz köyünde Derviş Dede Bâlî³⁰, Somak köyünde Şeyh İbri³¹, Kuzköy'de (Kuzkuyu) Şeyh Ali³², Karaca köyünde Şeyh Durbegi³³ ve Selcan köyünde Şeyh Kademeri çiftliği³⁴. Şeyh Kademeri örneğinde olduğu gibi³⁵, bunlardan bazılarının sonraki yüzyıllarda müesseseleşerek, söz konusu tanıma uygun birer zâviye hüviyetini hâiz olduklarını da belirtmek gerekir.

Doğrudan, başta ifade edilmiş olan tanıma uygun olarak teşkilatlanmış olup, muayyen bir tarikata bağlı dîni ve sosyal faaliyetlerin yoğunlaştığı birer merkez olarak, aynı zamanda yerleşme için de cazip bir çevre oluşturan zâviyelere gelince; Şeyhlü'nün de kaydedilmiş olduğu en eski tarihli vakıf tahrir defterine göre³⁶, XV. yüzyıl sonlarında kazâ dairesinde faaliyet gösteren toplam 33 zâviye bulunmaktadır. Bunlardan 11'i kazâ merkezi Şeyhlü'de, 22'si ise kırsal kesimde yer almaktadır. 1530 tarihli deftere göre³⁷, Şeyhlü kazâ dairesindeki faal zâviye sayısı 7'si Şeyhlü merkezinde, 31'i de köylerde olmak üzere toplam 38'e yükselmiştir. 1571 tarihli defter kayıtları ise bu sayının 9'u merkez, 31'i kırsal alanda olmak üzere toplam 40'a çıktığını göstermektedir³⁸. Kazâ dairesindeki bu tekke ve zâviye yoğunluğu yanında, özellikle XV. yüzyıl sonlarında küçük bir yerleşme durumunda olan kazâ merkezinde bulunan 11 faal tekkenin oluşturduğu atmosfer, fetih sonrasında Türk döneminin başlangıcındaki adlandırmada da etken rol oynamıştır. Şeyhlü adı, her ne kadar aynı adlı cemâatin

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maliyeden Müdevver Defterler* (BOA.MAD)-262, s. 304-339.

²¹ BOA.MAD-262, s. 306.

²² BOA.MAD-262, s. 336. 1530 ve 1571 tarihli defterlerde çiftlik kaydedilmiştir: BOA.TD-369, s. 313; TKGM.KKA.TD-560, v. 278b.

²³ BOA.MAD-262, s. 329.

²⁴ BOA.MAD-262, s. 304, 308, 310, 321; BOA.TD-369, s. 294-95, 300, 314; TKGM.KKA.TD-560, v. 265b-266a, 271a, 279a-b.

²⁵ BOA.MAD-262, s. 307; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defterleri* (BOA.TD)-369, s. 296; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri* (TKGM.KKA.TD)-560, v. 276a-b.

²⁶ BOA.MAD-262, s. 308; BOA.TD-369, s. 288; TKGM.KKA.TD-560, v. 261a.

²⁷ BOA.MAD-262, s. 313; BOA.TD-369, s. 304; TKGM.KKA.TD-560, v. 274a.

²⁸ BOA.MAD-262, s. 315.

²⁹ BOA.MAD-262, s. 315, 320, 339; BOA.TD-369, s. 299; TKGM.KKA.TD-560, v. 270a.

³⁰ BOA.MAD-262, s. 331.

³¹ BOA.MAD-262, s. 335; BOA.TD-369, s. 308; TKGM.KKA.TD-560, v. 267b.

³² BOA.MAD-262, s. 335; BOA.TD-369, s. 288; 309; TKGM.KKA.TD-560, v. 268a.

³³ BOA.TD-369, s. 307-308.

³⁴ BOA.MAD-262, s. 339; BOA.TD-369, s. 310 Kademeri çiftliği bu defterde aynı adlı karyede, 1571 tarihli defterde ise Kızılçayyer adlı köyde kaydedilmiştir: TKGM.KKA.TD-560, v. 278b.

³⁵ XIX. yüzyıl vakıf kayıtları, Şeyh Kademeri çiftliğinin sonraki yüzyıllarda faal bir zâviyeye dönüşmüş olduğunu göstermektedir: Mustafa Karazeybek, "Afyonkarahisar'da Zâviyeler", *Afyon Kütüğü*, Afyon 2001, s. 424.

³⁶ BOA.MAD-262, s. 301-347.

³⁷ BOA.TD-369, s. 282-316.

³⁸ TKGM.KKA.TD-560, v. 256b-282b.

bölgedeki varlığına bağlı olarak izah edilegelmiş ise de³⁹, özellikle yukarıda zikredilmiş olan vakıf çiftlik tasarruf eden çok sayıda şeyh ile birlikte aşağıda ayrı ayrı değerlendirilecek olan tekke ve zâviyelerin ortaya çıkardığı tablonun göz önünde bulundurulmasıyla, adlandırmada bu özelliğin etkili olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Kezâ, Şeyhlü adının zamanla “İşıklı” ya dönüşmüş olması da bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

İlgili vakıf kayıtları, kazâ dairesindeki zâviye yoğunluğuna bağlı olarak, Şeyhlü'nün sahip olduğu bu özelliğin sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini göstermektedir. Karahisar-ı Sâhib sancağına bağlı bulunduğu XIX. yüzyılda 5'i Baklan, 2'si Çal ve 41'i Şeyhlü kazâsında olmak üzere, XVI. yüzyıldaki kazâ dairesini oluşturan bölgede toplam 48 zâviyenin faaliyet gösterdiğini ifade etmek, bir fikir vermek bakımından yeterli olacaktır⁴⁰.

Son olarak işaret edilmesi gereken önemli noktalardan biri de, vakıf tahrir defterlerinde Mevlevihâneler hariç olmak üzere, zâviyelerin mensup oldukları tarikatlara dair herhangi bir kayda rastlanmamasıdır. Dolayısıyla, bildiri kapsamında XV ve XVI. yüzyıllarda Şeyhlü kazâ dairesinde tespit edilmiş olan tekke ve zâviyelerin mensup oldukları tarikatlar hakkında net bir yargıya varmak oldukça zordur. Bununla birlikte, bugüne kadar ortaya konulmuş olan çalışmalar ışığında XIII. asırdan XVI. yüzyıla uzanan çizgide, Anadolu'da hâkim olan tasavvufi tabloda ön plana çıkan tarikatların târihi gelişimi dikkatle incelendiğinde, en azından bazı kuvvetli tahminlerde bulunmak mümkün olmaktadır. Bu cümleden olarak, işaret edilmesi gereken önemli noktalardan biri, Vefâiyye tarikatının Anadolu'daki kolunu temsil eden Baba İlyas-ı Horasanî önderliğinde patlak veren Babâî isyanı sonucunda teşekkül eden ve *Babailik* adıyla bilinen gayr-ı Sünnî hareketin *Kalenderiye*, *Haydariyye* ve *Yeseviyye* topluluklarınca da benimsenerek XIV. yüzyıl başlarından itibaren *Abdalân-ı Rûm* adı altında varlığını devam ettirmiş olmasıdır. Başta da değinilmiş olduğu üzere, daha çok siyâsî kaygılarla Türkmen beylerinin desteğini de arkalarına alan ve ağırlıklı Kalenderî, Haydarî ve Vefâî dervişlerinin hâkimiyetinde bulunan bu çizgiyi temsil eden Rûm Abdalları bütün Orta ve Batı Anadolu'ya yayılarak faaliyetlerini sürdürdüler⁴¹. İşte, bazıların kuruluşu XIII. asra kadar inen XV ve XVI. yüzyıllarda Şeyhlü kazâ dairesinde tespit edilmiş olup aşağıda zikredilecek olan zâviyelerin büyük çoğunluğu böyle bir tasavvufi çizgide faaliyet gösteren Kalenderî, Haydarî ve Vefâî dervişlerinin idaresinde bulunuyordu. Sarı Saltuk kültü ve Hacı Bektaş geleneğinin yaygın olmasına rağmen, henüz müstakil bir tarikat hüviyetini hâiz bir Bektâşilik söz konusu olmadığı için⁴² birer Bektâşî tekkesi olarak tanımlanamayan Şeyhlü zâviyelerinin önemli bir kısmı, sonradan isimlerine ilave edilmiş olan “Baba” veya “Dede” gibi tâbirlerden de anlaşılacağı üzere tipik birer Bektâşî tekkesi olarak faaliyetlerini devam ettirdiler. Özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllara ait arşiv kaynakları, Şeyhlü kazâ dairesinde bulunan zâviyelerin Bektâşîlik başta olmak üzere, hangi tarikata mensup oldukları hususuna açıklık getirmektedir. Kısmen aşağıda zikredilen zâviyelerle ilgili pasajlara da yansıtılmış olan bu kaynaklar içerisinde, özellikle “*hurûfat defterleri*”nde⁴³ yer alan şeyh tâyinleri ile ilgili kayıtlarda dikkati çeken ilişkiler, zâviyenin hangi tarikata bağlı olduğunu gayet açık surette ortaya koyması bakımından önemlidir. Kısacası, bir taraftan aynı zaman zarfında bölgede hâkim olan tasavvufi cereyanlar, diğer taraftan da sonraki yüzyıllarda takip edilebilecek olan uzantılar, vakıf kayıtlarının eksik bıraktığı önemli bir boşluğun kısmen de olsa doldurulmasını mümkün kılmaktadır.

Kazâ Merkezi Şeyhlü Zâviyeleri

Şeyhlü, XV. yüzyıl sonlarında⁴⁴ Câmi, Mescid-i Oğulbegi, Hatîb, Hacı Sâdık, İlyas Beg, Seki ve Akgün adlı 7 mahalleden oluşan bir iskân yeri idi. 1530'larda⁴⁵ ise Akgün'ün düşmesi ile 6 mahalleden ibaret, 160 hâne, 32 mücerred ve 24 muafın temsil ettiği yaklaşık 956 kişinin yaşadığı, kasaba hüviyetinde küçük bir yerleşme durumundaydı. Şeyhlü, buna rağmen, bugünkü Bekilli, Baklan ve Çal'ı da içine alan oldukça geniş bir alana yayılan kazânın merkezi konumunda idi. Ayrıca, bölgesel anlamda önemli sayılabilecek bir yol güzergahı üzerinde geçit noktasında bulunan Şeyhlü kazâ merkezi, bütün bu özellikleri ile XVI. yüzyılda 7 ile 11 arasında değişen sayıda tekke ve zâviyenin faaliyet gösterdiği bir merkez olma özelliği taşımakta idi. İlgili vakıf kayıtları başta olmak üzere, sâir kaynaklardan tespit edilebilen verileri değerlendirmek suretiyle, her biri muayyen bir tarikatın bölgesel merkezi olmanın yanında, gelip geçen yolcular başta olmak üzere, toplumun önemli bir

³⁹ Bkz. Levent Kurgun, *aynı tez*, s. 62.

⁴⁰ Bkz. M. Karazeybek, ‘*aynı makale*’, s. 423-425.

⁴¹ A. Y. Ocak, “Bektâşîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5, İstanbul 1992, s. 373; Aynı Yazar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfîlik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992.

⁴² Bektâşîliğin târihi gelişimi için bkz. A. Y. Ocak, “*aynı madde*”, 373-374; Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektâşîlik*, (Çev Nasuh Barın), İstanbul 2003, s. 183-190.

⁴³ Ankara, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*'nde bulunan bu defterler, diğer sosyal ve kültürel konularla birlikte, özellikle tekke ve zâviye tetkikleri bakımından da büyük önem taşımaktadır.

⁴⁴ BOA.TD-45, s. 299-301.

⁴⁵ BOA.TD-438, s. 56.

kesiminin ihtiyaçlarını karşılayan birer sosyal hizmet merkezi durumunda bulunan bu kuruluşları tek tek ele alarak, haklarında kısa bilgi vermek uygun olacaktır.

Kısaca temas edilecek olan kazâ merkezindeki zâviyelerden, sadece bâzı unsurlarıyla da olsa bugüne intikâl etmiş olan tek mekan merkezde bulunan Eski Câmî ve çevresidir. Câmî avlusunda bulunan 6 sandukanın bulunduğu türbeden başka, sonradan açılmış olan yol ile câmiden ayrılmış olan mezarlık, birlikte düşünüldüğünde, câmî ve türbe merkezli gelişmiş olan bir hazîrenin uzantısı gibi görünmektedir. Ayakta kalabilen bu kısmî unsurlarıyla kayda değer bir zâviye kompleksini andıran bu manzûme, vaktiyle Şeyhlü'de faaliyet göstermiş olan tekkelerden birine ait olmalıdır.

Hacı İbrâhim Çelebi Zâviyesi⁴⁶

Tespit edilebildiği en eski tarihli defterde yer alan geriye doğru giden kayıtlar, zâviyenin en azından XV. yüzyıl başlarından itibaren Şeyhlü'de faaliyet gösteren tekkelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Kurucusu olan Hacı İbrâhim Çelebi'den sonra meşihat makamına gelen ilk isimler arasında Şeyh Mustafa ve Şeyh Saruhan dikkati çekmektedir. Şeyh Saruhan'ın mutasarrıf olduğu XV. yüzyıl sonlarında, zâviyede kendisi ile birlikte oğlu Mustafa, kardeşi Paşa Dede ve Ahmet'in hizmet verdiği anlaşılmaktadır. II. Bâyezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında Mustafa'nın tasarrufunda bulunan zâviye, daha sonra Veli adlı kimseye tevcih edilmiştir.

Eski defterde kaydının bulunamaması sebebiyle "hâric-*ez-defter*" yazılmış olan zâviyeye ilk etapta iki pâre bağ ile bir dükkan vakfedilmiş olmakla beraber, XVI. yüzyılda 10 dönüm yer ve bir dükkan ilave edilmiştir. Tahsis edilmiş olan bağların zamanla harâb olduğu anlaşılan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 90, 1530'da 80 ve 1571'de 100 akça olarak kaydedilmiştir. Sonraki yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında tesadüf edilememesi, zâviyenin zamanla ortadan kalkmış olduğunu göstermektedir.

Hacı Fatma Zâviyesi⁴⁷

Anadolu'nun kadın evliyâsından biri olan Hacı Fatma adına kazâ merkezi Şeyhlü'de tesis edilmiş olan bu zâviye, ilgili araştırmalarda verilen Mevlevî tekkeleri arasında zikredilmemekle beraber⁴⁸, vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla *Mevlevîhâne* olarak faaliyet göstermekte idi. En eski tarihli defterde yer alan, geriye doğru giden kayıtlarda, dört pâre bağın tahsis edilmiş olduğu "vakf-ı kadîm" olarak ifade edilmiş olan ve Germiyanoglu Yakub Çelebi tarafından verilen mektupların bulunduğu belirtilen zâviyenin en azından XIV. yüzyıldan itibaren Şeyhlü'de faaliyet gösteren önemli dergahlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ve II. Bâyezid dönemlerinde Lütfullah Fakih'in tasarrufunda bulunan zâviye Yavuz Sultan Selim zamanında oğlu Tur Ali'ye sadaka olunmuş ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından da berat verilerek suretiyle tescil edilmiştir. Zamanla 2 pâresi harâb olup mezraaya dönüşmüş olan 4 pâre bağın tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 230 akça olmakla beraber, XVI. yüzyılda 185'e düşmüştür.

İlgili vakıf kayıtları⁴⁹, zâviyenin aynı isimle XIX. yüzyıl sonlarına kadar faal bir dîni ve sosyal merkez fonksiyonunu sürdürdüğünü göstermektedir⁵⁰.

Tokatlu Baba Zâviyesi (Şeyh Tokatlu Tekyesi)⁵¹

Murad Hüdâvendigar (1336-1389) zamanına kadar geri giden ve Germiyanoglu Yakub Çelebi (1387-1429) ile ilişkilendirilen vakıf kayıtları, Tokatlu Baba Zâviyesi'nin de Şeyhlü'nün eski tekkelerinden biri olduğunu göstermektedir. Kurucusu olan Şeyh Tokatlu'dan sonra meşihat makamında görünen ikinci isim Şeyh Devlethan veled-i Oğuzhan'dır. Bunu Şeyh Ömer ve Nasuh adlı kimseler takip etmektedir. Fatih Sultan Mehmed beratıyla meşihat makamına gelmiş olan Seydi Mehmed'in hizmetten âciz kalarak çekilmesi üzerine mahlûl kalmış olan zâviyeye, Şeyhlü kadısı arzıyla Gül Abdal adlı derviş tayin olunmuştur. İlgili vakıf kayıtları, daha sonra zâviyenin tekrar Seyyid Mehmed neslinden Ali'ye intikal etmiş olduğunu göstermektedir.

Başlangıçta 1 çiftlik, 1 pâre bağ ve 1 değirmenden ibâret olmakla beraber, zamanla 9,5 dönüm bağ, 2 dönüm bahçe yeri, 5 armut ağacı ve 4 dükkandan oluşan daha büyük bir potansiyele ulaşmış olan zâviyenin yıllık vakıf geliri XV. yüzyıl sonlarında 877, XVI. yüzyılda ise 1.115 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtlarından⁵², zâviyenin "Tokatlu Baba" veya "Tokâdi Dede" adlarıyla, sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bugün Işıklı merkezinde aynı silsileden gelen bir ailenin mevcut olduğu da belirtilmektedir⁵³.

⁴⁶ BOA.MAD-262, s. 328; BOA.TD-369, s. 301; 309; TKGM.KKA.TD-560, v. 272a.

⁴⁷ BOA.MAD-262, s. 329; BOA.TD-369, s. 283-84; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 257b.

⁴⁸ Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 334-335.

⁴⁹ BOA.Evkaf (EV)-1472, v. 2-b; BOA.EV-14849, v. 11a, 30b.

⁵⁰ Ayrıca bkz. M. Karazeybek, 'aynı makale', s. 424.

⁵¹ BOA.MAD-262, s. 328; BOA.TD-369, s. 293-94; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 265a.

Ahî Hayreddin Zâviyesi (Tekyesi)⁵⁴

Ünlü seyyah İbn Bâttuta'nın⁵⁵ Anadolu'da yaygın olarak gördüğü ve önemli bir kısmına bizzat misafir olduğu için tafsilatıyla zikretmiş olduğu tipik ahî zâviyelerinden⁵⁶ birisini oluşturan tekke, geriye doğru giden kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Şeyhlü'nün kuruluşu XIV. yüzyıla kadar uzanan dîni-tasavvufi merkezlerinden biridir. Mensup oldukları meslek teşekkülleriyle, Anadolu'nun sosyal ve iktisâdî hayatında önemli rol oynayan ahîler, kurdukları zâviyelerle Anadolu'daki şehir ve kasabaların imar ve iskânına da önderlik etmişlerdir. Denizli ve çevresinde ve bu arada Şeyhlü kazâ dairesinde de bunun örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Esas itibariyle mensup olduğu meslek grubunda önder konumunda bulunan Hayreddin, kurmuş olduğu zâviye ile Şeyhlü kasabasının sosyal ve iktisâdî hayatında olduğu kadar, imar ve iskânında da etkin rol oynamış bir ahî şeyhidir. Kendisinden sonraki zamanlarda, meşihat makamı sırasıyla Beşir oğlu İsa; İsa Fakih veled-i Hacı Mahmud'a intikâl etmiştir. XV. yüzyıl sonlarında tekkede İsa Fakih ile birlikte, 4 oğlu kaydedilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında oğlu Hacı Veli'ye tevcih edilmiş olan meşihat 1571 tarihli defter kayıtlarına göre Memice'ye intikal etmiştir.

Kasabada bulunan diğerlerine göre, zengin sayılabilecek vakıf gelirlerine sahip olan tekkeye, 5 dönüm bağ, 2 çiftlik, 2'si harâb olmak üzere 4 dükkân, 1 pâre bahçe, 2 değirmen ile harâb olduğu için ziraat edilen 12 dönümden ibaret 2 pâre bağ tahsis edilmiştir. Yine vakfa verilmiş olmakla beraber harâb olmuş bir bağ yerinde kurulan pazardan elde edilen gelir de vakıf kaynakları arasında belirtilmiştir. Kezâ, zikrolunan Pazar günü boğazlanan koyunun bâcının zâviye vakfına tahsis edilmiş olduğuna dair Murat Hüdâvendigar'ın hükmüne işaret eden kaydı da belirtmek gerekir. Vakfın bunlardan elde edilen yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 2.046, XVI. yüzyılda ise 2.148 olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları⁵⁷, zâviyenin "*Hayreddin Baba*" adıyla sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Ahî Marûf (Masrûf) Zâviyesi⁵⁸

XVI. yüzyıl defterlerinde "*Ahî Masrûf*" adıyla kaydedilmiş olan tekke, geriye doğru giden kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, en azından Fatih döneminden itibaren Şeyhlü kasabasında faaliyette olan ikinci ahî zâviyesi durumundadır. Fatih ve II. Bâyezid dönemlerinde meşihat makamında bulunan Sâlih'in vefatıyla, zâviye Yavuz Sultan Selim nişanı ile oğlu Hacı Beg'e tevcih olunmuştur.

İlgili kayıtlarda herhangi bir tahsisat söz konusu olmamakla beraber, zâviye vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 175, XVI. yüzyılda ise 150 akça olarak tespit edilmiştir.

Ahî Eşref (Şeyh Eşref) Zâviyesi⁵⁹

XVI. yüzyıl kaynaklarında "*Şeyh Eşref*"e dönüşmüş olmakla beraber, XV. asrın sonlarındaki durumu yansıtan defterde "*Ahî Eşref*" adıyla kaydedilmiş olan tekke de esas itibariyle Şeyhlü'de bir ahî şeyhi tarafından kurulmuş olan üçüncü zâviye olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine geriye doğru giden kayıtlardan, en azından XIV. yüzyıldan itibaren faaliyette olduğu anlaşılan bu zâviyenin diğerlerine göre dikkat çeken bir başka özelliği de XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hiç bir vakıf gelir tahsis edilmemiş olmasıdır. Bu özellik, en eski tarihli defterde "... *şimdi Ahî Eşref şeyhidir elinde vakıf yoğmuş kendü dest renci ile âyendeye ve revendeye hizmet idermiş*" ifadesi ile belirtilmiştir. Sonraki zamanlarda, sırasıyla Seydi Ahmed Fakih, Hızır Fakih ve Seydi Ali Fakih'in meşihat makamında bulunduğu zâviyeye 1530'da 30, 1570'de ise yıllık geliri 150 akça olan 2 bağ ve 3 zemin tahsis edilerek, mütevazı bir vakıf gelire kavuşmuştur.

İlgili vakıf kayıtları⁶⁰, zâviyenin başlangıçtaki kısıtlı imkânlarına rağmen, sonraki yüzyıllarda Şeyhlü'nün istikrar içinde varlığını sürdüren tekkelerinden biri olduğunu göstermektedir.

⁵² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Hurûfat Defterleri (VGMA.H)-1089*, v. 21-a; *H-1118*, v. 91-b; *H-1129*, v. 40-a; *BOA.EV-1472*, v. 2-b; *BOA.EV-14849*, v. 31-a.

⁵³ Işıklı'dan 1938 doğumlu Şemseddin Şahan.

⁵⁴ *BOA.MAD-262*, s. 326; *BOA.TD-369*, s. 283; *BOA.TD-438*, s. 128; *TKGM.KKA.TD-560*, v. 257a-257b.

⁵⁵ İbn Bâttuta, *Seyahatnâme-i İbn Batuta (Tuhfetü'n-Nazâr fi-Garâibü'l-Emsâr ve Acâibü'l-Esfâr)*, I (Müt. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-1335.

⁵⁶ Ahî zâviyeleri ve XVI. yüzyılda Anadolu'daki dağılımı hakkında bkz. M. Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* IV (İzmir 2000), s. 37-55. Sultanönü sancağındaki durum için bkz. Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.

⁵⁷ *BOA.EV-1472*, v. 2-b; M. Karazeybek, "aynı makale", s. 424.

⁵⁸ *BOA.MAD-262*, s. 327; *BOA.TD-369*, s. 284; *BOA.TD-438*, s. 128; *TKGM.KKA.TD-560*, v. 257b-258a.

⁵⁹ *BOA.MAD-262*, s. 334; *BOA.TD-369*, s. 297; *BOA.TD-438*, s. 128; *TKGM.KKA.TD-560*, v. 268b.

⁶⁰ *VGMA.H-545*, s. 147; *H-546*, s.107; *H-548*, v. 97-a; *H-1088*, v. 120-a, 122-a; *H-1089*, v. 21-a; *H-1127*, v. 2-a, 4-a; *H-1158*, v. 155-b; *H-1134*, v. 13-b; *BOA.EV-14849*, v. 31-b; *BOA.EV-19387*, v. 16a-17b.

Şeyh Salur Zâviyesi (Tekyesi)⁶¹

Defterlerde 1 çiftlik yer ve 2 pâre bağ ile “*vakf-ı kadîm*” olarak kaydedilmiş olan zâviye, Yakub Çelebi ile ilgili kayıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla en azından XIV. yüzyıldan itibaren Şeyhlü’de faaliyet gösteren tekkelerden biridir. Zâviye vakfı ile ilgili olarak geriye doğru giden kayıtlar, Şeyh Salur’dan sonraki zamanlarda, meşihat makamına gelenler hakkında bilgi içermektedir. Tekke’nin Fatih zamanına kadar kesintisiz devam eden faaliyeti, yine aynı hükümdarın nişanıyla İvaz, Şahkulu ve kardeşi İsmâil’in tasarrufunda iken, nesh edilmek suretiyle tımara verilmesiyle⁶² kesintiye uğramıştır. Ancak, II. Bâyezid’in mensuh olan vakıfların vakfiyyetinin yeniden tescili yönündeki uygulamaları çerçevesinde, Şeyhlü kadısının arzıyla yukarıda adı geçen İsmâil’in oğlu Hüseyin’e verilmesi sonucunda tekrar işlerlik kazanmıştır. Sonraki zamanlarda sırasıyla Şaban ve Mahmud tarafından tasarruf edilirken, meşihat makamı kadı arzıyla Yardım’a intikal etmiştir.

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, 1 çiftlik ve 2 pâre bağdan ibâret olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 460, XVI. yüzyılda ise 430 akça olarak kaydedilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla⁶³, XVII ve XVIII. asırlarda da varlığını devam ettirmiş olan zâviyeye XIX. yüzyıl kayıtlarında tesadüf edilememektedir.

Şeyh Sinan Zâviyesi⁶⁴

XV. asrın sonlarına ait defterde “*vakf-ı kadîm*” olarak kaydedilmiş olmakla beraber, XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf edilemeyen Şeyh Sinan Zâviyesi, XV. yüzyılda Şeyhlü kasabasının faal tekkelerinden biridir. Sonradan harâb olup, kısmen ekilen, kısmen de üzerinde “*bazar dükkanları*” kurulmuş olan üç pâre bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 410 akçadır. Şeyh Sinan’dan sonra meşihat makamında bulunanlar arasında Ârif veled-i Hacı Mahmud ve kardeşi ile oğlu İlyas’ın isimleri tespit edilmektedir.

Firdevs Tekyesi⁶⁵

Yine sadece XV. yüzyıl sonlarına ait olan defterde tespit edilebilen zâviyelerden biri olan Firdevs Tekkesi, yukarıda işaret edilmiş olan Hacı Fatma Zâviyesi ile birlikte, Şeyhlü kasabasında kadın adı taşıyan ikinci tekke özelliğine sahip olması bakımından oldukça önemlidir. Defterde, Fatih döneminde tesis edilmiş olduğu anlaşılan tekkenin kuruluş hikayesi aynen şu ifadelerle anlatılmaktadır;

“Firdevs nâm fakîre kim eri bir tekye ihdâs idüb birkaç kişiler defterden hâriç yedi dönüm yer ve iki dönüm bağ vakf eylemişler mezkûr zâviyede oturub âyendeye ve revendeye hizmet idermiş pâdişâha arz olunub mukarrer dutulmuş el-vakt mutasarrıfıdır elinde hükm-i cihanmuta-i Sultan Mehmed Hânî var ammâ hâric-ez-defter...”

II. Bâyezid döneminde Mehmed veled-i Durmuş’un tasarrufunda bulunan ve tahsis edilmiş olan arazisi 7 dönüm yer ve 2 dönüm bağdan ibaret olan zâviyenin yıllık geliri 365 akça olarak tespit edilmiştir.

Şeyh Yahşi Tekyesi⁶⁶

Şeyhlü’nün geçmişi Murad Hüdâvendigar zamanına kadar uzanan ve Germiyanoglu Şah Çelebi (1361-1387) ile Yıldırım Bâyezid (1389-1402) tarafından verilmiş olan beratları bulunan zâviyeye başlangıçta kurucusu olan Şeyh Yahşi ile Şeyh Yolbegi’nin birlikte mutasarrıf oldukları anlaşılmaktadır. Daha sonra Yolbegi’nin oğlu Dede Mustafa ve oğullarının tasarrufunda bulunan tekke, bir müddet sonra oğullarından biri olan Ahî Yahşi’ya tevcih edilmiştir. 1 çiftlik ile 3 pâre bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 600 akçadır. XVI. yüzyıl kaynaklarında adına rastlanmayan zâviyenin zamanla bu vasfını yitirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Nalband İnebegi Zâviyesi⁶⁷

Elimizde bulunan en eski tarihli defterde, Fatih dönemine ait olmakla beraber bugün mevcut olmayan Mevlânâ Abdülkerim defterinden nakledilen “*Şeyhlü’de Nalband İnebegi zâviyesi mahlûl üç dükkan var hâric-ez-defter*” ifadesinde yer alan mâlumat haricinde, hakkında herhangi bir kayda rastlanmaması, zâviyenin kısa bir süre Şeyhlü’de faaliyette bulunduktan sonra ortadan kalkmış olduğunu göstermektedir.

⁶¹ BOA.MAD-262, s. 325; BOA.TD-369, s. 293; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 264b-265a.

⁶² Fatih döneminde vakıflarla ilgili olarak tatbik edilen politika hakkında bkz. Halil İnalçık, “Mehmed II”, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, s. 533; Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İA*, XII/1, s. 298; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir 1988, s. 121-125.

⁶³ VGMA.H-1118, v. 90-a.

⁶⁴ BOA.MAD-262, s. 327.

⁶⁵ BOA.MAD-262, s. 338.

⁶⁶ BOA.MAD-262, s. 325.

⁶⁷ BOA.MAD-262, s. 344.

Boyacı Yahşi Zâviyesi⁶⁸

İlk defa 1571 tarihli deftere kaydedilmiş olan Boyacı Şeyh Zâviyesi, Şeyhlü'de XVI. yüzyılın ikinci yarısında tesis edilmiş olan iki zâviyeden biridir. Toplam 84 dönümden ibaret olan 4 kıta zeminin tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri 150 akça olarak kaydedilmiştir. Kuruluşu XIII ve XIV. yüzyıllara kadar uzanan tekkelere nazaran oldukça geç bir tarihte Şeyhlü'nün dîni ve sosyal hayatına girmiş olan zâviye, ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla⁶⁹, “*Boyacı Baba*” ya da “*Baba Boyacı*” adıyla muhtemelen Boyacı mahallesindeki varlığını sonraki yüzyıllarda da devam ettirmiştir.

Kara Küçük Zâviyesi⁷⁰

Aynı şekilde, “*hâric-ez-defter*” olup, ilk defa 1571'de deftere kaydedilmiş olan bu zâviye de XVI. yüzyılın ikinci yarısında Şeyhlü tekkelerine dahil edilmiş olmalıdır. 56 dönümden ibaret 5 kıta yerin tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri kaydedilmemiştir. Bununla birlikte, XIX. yüzyıla ait ilgili vakıf kayıtları⁷¹, zâviyenin sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Kırsal Kesimde Bulunan Zâviyeler

XV ve XVI. yüzyıla ait kaynaklar, Şeyhlü kazâ dâiresindeki zâviyelerin kazâ merkezi ile sınırlı olmadığını, bugünkü Işıklı'dan Bekilli, Çal ve Baklan'a kadar uzanan geniş oldukça geniş bir alana dağılmış bulunan çok sayıda zâviyenin de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, çoğu bölgenin fethinden hemen sonra, aynı zamanda fetih hareketlerine bizzat iştirak etmiş olan gâzî-dervişler tarafından adeta birer hudut karakolu gibi köylerde ve yol güzergahında belli noktalarda tesis edilmiş olan bu tekkeler, bir taraftan çevrelerinde mensup oldukları tarikatı yayarak tasavvufî bir iklim oluştururken, diğer taraftan da yeni bir yerleşmenin çekirdeğini teşkil etmek suretiyle köylerin kurulmasına veya gelişmesine önderlik etmişlerdir. XVI. yüzyıl kaynaklarında tespit edilerek, aşağıda tek tek üzerinde durulacak olan zâviyelerin bir kısmının çekirdeğini oluşturdukları iskân yerlerine aynı zamanda isim teşkil etmiş olmaları bunu gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Mahmud Gâzî zâviyesi etrafında gelişmiş olan Mahmud Gâzî, Küre Dağı'nda tesis edilmiş olan Şeyh Elvan, Hüsam Dede zâviyesi etrafında gelişen Hüsam Dede ve Tokca Baba zâviyesinin bulunduğu Tokca köyleri bunun tipik örneklerini oluşturmaktadır. Kezâ, aynı isimle mâruf olmamakla beraber, XIX. yüzyılın sonlarına doğru merkez haline gelen Çivril'in çekirdeğini oluşturan Habîb Hacı (Habîb-i Acemî) Zâviyesi örneğinde olduğu gibi, pek çok kırsal yerleşmenin kuruluş ve gelişmesinde bu kabil müesseselerin etken rol oynadığı bilinmektedir. Bütün bu hususlarla birlikte aşağıda zikredilecek olan çok sayıda zâviyenin oluşturduğu tablo, XIII. yüzyıldan itibaren çeşitli tasavvufî cereyanlara mensup olan Türk dervişleri tarafından tesis edilmiş olan zâviye yoğunlaşmasının sadece kazâ merkezi Şeyhlü ile sınırlı kalmadığını, bu özelliğin aynı zamanda kazâ dâiresini oluşturan kırsal kesimin hemen her köşesine yayılmış olduğunu göstermektedir. Nitekim, giriş kısmında da işaret edilmiş olan Hacı Sultan'ın Şeyhlü'yü ziyaretinde, kazâ merkezindeki zâviyelerden ziyâde, o dönemde köy statüsünde birer yerleşme olan Çivril'deki Habîb-i Acemî ve Beyceöyüğü'ndeki Beyce Sultan makamlarından bahsetmesi de bunu teyid etmektedir. XVI. yüzyıl vakıf kayıtlarında, yine yukarıda işaret edilmiş olan, her biri bir şeyhe tahsis edilmiş olan çiftliklerden başka Şeyhlü kırsal kesiminde faal halde bulunan zâviye sayısının 30'un üzerinde olması, Şeyhlü'nün sadece merkez açısından değil bütününüyle kazâ dâiresinin her bir köşesi bakımından da “*ismiyle müsemma*” olduğunu göstermektedir. Habîb-i Acemî ve Beyce Sultan başta olmak üzere, buldukları yeri de belirtmek suretiyle, söz konusu zâviyelerin her biri hakkında bildirinin sınırlarını zorlamayacak şekilde kısa bilgi vermek, aktarmaya çalıştığımız tablonun netleşmesi bakımından yararlı olacaktır. Ancak, buna geçmeden, XV ve XVI. yüzyıllarda kırsal kesimde faaliyet gösteren zâviyeler ile ilgili birkaç hususa işaret etmek hakkında bilgi verilecek olan tekkelerin zihinde canlandırılmasına yardımcı olması bakımından daha uygun olacaktır.

Habîb-i Acemî ve Beyce Sultan başta olmak üzere, XV ve XVI. yüzyıllarda Şeyhlü kazâ dairesinde faaliyette bulunan zâviyelerden bir kısmı, bizzat bölgenin fethinde görev almış gâzî-derviş sıfatını taşıyan Türkmen beyleri tarafından tesis edilmiştir. Kuruluşu XIII. yüzyıla kadar uzanan bu kabil zâviyeler, aynı zamanda yeni bir Türk yerleşmesinin çekirdeğini oluşturarak, fethedilen bölgedeki Türk hâkimiyetinin dâimî hale getirilmesine önderlik etmişlerdir. Çivril merkez ile birlikte, bugün hâlâ aynı adla varlığını devam ettiren Mahmud Gâzî köyü bunun en tipik örneğini oluşturmaktadır.

Fetihten sonraki zamanlarda tesis edilmiş olan zâviyelerin vakıf kayıtlarına yansıyan kuruluş hikayeleri incelendiğinde, çoğunun kurucu şeyhinin etrafındakilerle birlikte kendi çabalarıyla açmış olduğu arazi üzerinde geliştiği görülmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın da zikretmiş olduğu “*kolonizatör Türk dervişleri*”nden biri olan,

⁶⁸ TKG.M.KKA.TD-560, v. 281a.

⁶⁹ VGMA.H-1118, v. 90a; H-550, s. 108; H-1088, v. 121a, 122a; H-1127, v. 1a; H-1134, v. 13a-14a; H-1158, v. 156b; BOA.EV-14849, v. 11b, 31a.

⁷⁰ TKG.M.KKA.TD-560, v. 281b.

⁷¹ BOA.EV-14849, v. 11b, 31b.

Beşparmak dağlarının eteklerinde bizzat kendi çabalarıyla açtığı arazi üzerinde kurduğu zâviyenin etrafında inşâ ettiği evlerde yerleşmeye önderlik eden ve böylelikle kendi adıyla anılan köyün, dolayısıyla bugünkü Baklan'ın temelini oluşturan Hüsam Dede bu kabil zâviyelerin en tipik örneğini oluşturmaktadır.

Anadolu'da⁷² ve bu arada Şeyhlü kazâ dairesinde faaliyet gösteren zâviyelerin temel özelliklerinden biri de, gerek yerleşmeleri için tahsis edilmiş olan, gerekse bizzat kendileri tarafından açılan arazide ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmalarıdır. Özellikle, kırsal kesimde bulunan zâviyeler ile ilgili vakıf tahrir defterleri incelendiğinde, gerek zâviye vakfına dahil olan arazi türü gerekse gelir kaynakları, zâviyedarların tekke halkı ile birlikte, hububat, bağ ve bahçe ziraatı yanında değirmencilikle dahi meşgul olduklarını göstermektedir. Nitekim, Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'nde⁷³ Kara Baba'nın ziyâreti sırasında Begce Sultan'ın dervişleriyle birlikte tarlada burçak yolarken tasvir edilmiş olması da, bunun XIII. yüzyıldan itibaren bölgedeki dervişlerde görülen belirgin özelliklerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da esas itibarıyla dîni ve sosyal bir kurum olan zâviyelerin aynı zamanda birer zirâî işletme olma özelliğini hâiz olduklarını göstermektedir.

Aşağıda ilgili kısımda da işaret olunacağı üzere, Dedeköy'deki Habib Hoca Zâviyesi hariç olmak üzere, Şeyhlü kazâ dairesinde kısmen de olsa bugüne intikâl etmiş bulunan herhangi bir zâviye kompleksine tesadüf edilememektedir. Dolayısıyla, kırsal kesimde köylerde veya yol güzergahında tesis edilmiş olan zâviyelerin yapı tarzlarına dair net bir tarif yapma imkânı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Şeyhlü kazâ dairesindeki zâviyelerin de genel olarak, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde Anadolu'da tesis edilmiş olan diğer zâviyeler gibi⁷⁴, kurucu şeyhin medfun bulunduğu türbe ve mezarlık, derviş ve misafir odaları, mescid, kütüphane, mutfak ve erzak ambarları, hamam ve ahır gibi ünitelerden ibaret yapılar olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak, kazâ dairesindeki zâviyeler standart olmayıp, bulunduğu yer ve sahip olduğu iktisâdî potansiyele bağlı olarak söz konusu unsurların tamamını içerdiği gibi, sadece bir kaç ile sınırlı nispeten küçük çaplı bir yapı şeklinde de olabilmekteydi. Hatta, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de tesadüf edilebildiği gibi⁷⁵, bir derviş herhangi bir ilave yapılaşma olmaksızın, yol güzergahında bulunan evini gelip geçen yolculara açarak, sahip olduğu arazi ile birlikte vakıf olarak tescil ettirip, zâviye statüsüne kavuşturabilirdi. Açıkça belirtilmemiş olmakla beraber, Şeyhlü kırsal alanlarına dağılmış bulunanların bir kısmının bu kabil zâviyeler olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Vakıf kayıtlarından hareketle tespit edilerek, aşağıda zikredilen zâviyelerin önemli bir kısmından bugüne intikâl eden yegane unsur kurucu şeyhlerinin medfun bulunduğu türbelerdir. Beyce Sultan, Habîb-i Acemî, Mahmud Gâzî, Hüsam Dede türbeleri, aynı zamanda ilişkili oldukları zâviyelerin buldukları yere işaret etmeleri bakımından önemlidir. Köyün eski mezarlığında bulunan Şeyh Elvan kabri gibi kime ait olduğu bilinen mezarlar da ilişkili oldukları zâviyelerin yeri hakkında bir fikir vermektedir. Diğer taraftan, kime ait olduğu bilinmemekle beraber, halk arasında "Deide" veya "Baba" tâbir olunan ziyâret yerlerinin önemli bir kısmının da aynı yerde bulunan bir zâviyeye işaret edebileceğini de belirtmek gerekir.

Habib Hacı (Habîb-i Acemî) Zâviyesi⁷⁶

Çivril ilçe merkezinde, eski mezarlığın da bulunduğu aynı adla anılan höyüğün tepe noktasında bulunan türbesinde medfun bulunan ve XVI. yüzyıl kaynaklarında 'Habib Hacı' olarak kaydedilmiş olan Habîb-i Acemî tarafından kurulmuş olan zâviye, Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'ndeki ilgili kayıtlardan da anlaşılacağı üzere⁷⁷, daha XIII. yüzyıldan itibaren Şeyhlü kazâ dairesinin önemli makamlarından biri idi. Hacım Sultan'ın Germiyan-ili'ne seyahati sırasında karşılaşmasıyla ve her yıl kurbanlarla ziyaret ettikleri Seyyid Gâzî'deki Battal Gâzî makamına yolculukları ile ilişkili olarak Menâkıb-nâme'ye yansımış olan ifadelerle dayalı çalışmalar⁷⁸, Habîb-i Acemî'nin menkıbevi hayatına ışık tutmakla beraber, hakkında sâir kaynaklara dayalı yeterli bilgiye ulaşılamamış olduğundan, gerçek makâmı ve târihi kişiliği ile kimliği hakkında yeterli bilgi içermemektedir. Bu itibarla, Menâkıb-nâme'de zikredilen Habîb-i Acemî ile ilgili ifadelerle sâir kaynaklardan tespit edilebilen kayıtları birlikte değerlendirmek suretiyle, isminden başlamak üzere, gâzî-derviş kimliği ile muhtemelen bölgenin fethinde de önemli rolü olan târihi bir şahsiyet olarak yaşadığı zemine doğru oturtulmasını sağlayacak birkaç noktaya temas etmek yararlı olacaktır.

Önemli bir kaynağa dikkat çekerek, bu bildirinin de dahil olduğu pek çok çalışmaya zemin hazırlayan Baykara'nın⁷⁹ da çözülmesi için altını çizmiş olduğu önemli sorunlardan biri, Hacım Sultan'ın Şeyhlü seyahati sırasında karşılaştığı dervişlerin Menâkıb-nâme'ye yansımış olan isimleri ile ifade ettiği kimliklerin doğru tespitidir. Menâkıb-nâme'de Beyce Sulan ile birlikte ikinci isim olarak evvelâ "Habîb-i Acemî" zikredilmektedir.

⁷² Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara 2006, s. 107-109.

⁷³ *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan* (Yay. Dr. Rudolf Tschudi), Berlin 1914, s. 91-92.

⁷⁴ A. Y. Ocak, "aynı madde", s. 473-474.

⁷⁵ Bkz. S. Faroqhi, *aynı eser*, s. 108.

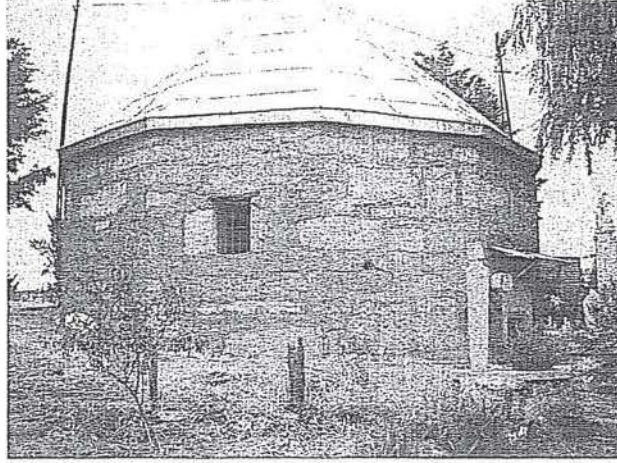
⁷⁶ BOA.MAD-262, s. 306; BOA.TD-369, s. 286-287; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 259b-260a.

⁷⁷ *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan* (Yay. Dr. Rudolf Tschudi), Berlin 1914, s. 69-70.

⁷⁸ İlhan Erdem, "aynı makale", s. 54-56.

⁷⁹ T. Baykara, "aynı bildiri", s. 197-198.

Birkaç cümle sonra, Şeyhlü civârının iki dervişinin Hacım Sultan'a sunulan kurbanlarla yola çıkışları ile ilgili cümlede ve müteakip kısımlarda ise "*Habib Hacı Paşa Sultan*" ismine tesadüf edilmektedir. Yukarıda belirtilmiş olan zâviye adından da anlaşılacağı üzere, Habîb-i Acemî, ilgili kaynaklarda "*Habib Hacı*", tesis etmiş olduğu zâviye de "*Habib Hacı Zâviyesi*" olarak kaydedilmiştir. Bu tespit, Menâkıb-nâme'de zikredilen "*Habib Hacı Paşa Sultan*"ın Çivril'de kendi adıyla maruf olan höyük üzerinde, yine kendi adıyla anılan zâviyenin kurucusu olan Habîb-i Acemî olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak tarzda açıklığa kavuşturması bakımından önemlidir.

Habîb-i Acemî (Habib Hacı) Türbesi (2006)

XIII. yüzyılda yaşamış Hacım Sultan'la karşılaşmış meşhur bir derviş olarak Habîb-i Acemî hakkında Menâkıb-nâme'de yer alan menkıbevi mâlumatın ötesinde, arşiv kaynakları, onun Çivril'de kurmuş olduğu zâviyesi ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. XV. yüzyıl sonlarındaki durumu yansıtan defterde yer alan kayıtlarda '*vakf-ı kadîm*' olarak tavsif edilmiş olan zâviye ile ilgili geriye doğru giden ifadeler, tekke vakfının da en azından XIII. yüzyıl sonlarına kadar uzandığını göstermektedir. Söz konusu deftere göre, son olarak II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid tarafından tescil edilmiş olan zâviye vakfı Habib Hacı oğullarının tasarrufunda bulunmaktadır. Vakfa tahsis edilmiş olan gelir kaynakları, başlangıçta 1 çiftlik yer, 8 pâre bağ ve 1 yarım değirmenden ibaret olup, yıllık hâsılı 1.744 akça olarak kaydedilmiştir. Vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, zâviyeye tahsis edilmiş olan 8 pâre bağın 3 pâresi Fatih döneminde harâb olup, ziraat alanı haline gelmiştir. Zâviye'nin 13 nefer nüfusun yazılmış olduğu 1530'daki toplam geliri 690, 26 neferin kaydedilmiş olduğu 1570'de ise 1.000 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları⁸⁰, Habîb-i Acemî Zâviyesi'nin "*Şeyh Habîb-i Acemî*" veya "*Şeyh Acemî*" adıyla, sonraki yüzyıllarda da faaliyetini devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. XIX. yüzyılda Çivril köyünde faaliyette bulunan 5-6 zâviyeden birisi olarak kaydedilmiş olması⁸¹ da belirtilmesi gereken önemli hususlardan biridir.

Begce (Sultan) Zâviyesi⁸²

Kendi adıyla anılan höyük üzerinde hâlen varlığını devam ettirmekte olan türbede medfun bulunan Beyce Sultan, Habîb-i Acemî ile birlikte Hacım Sultan Menâkıb-nâmesi'nde adı geçen Şeyhlü kazâ dairesinin iki meşhur dervişinden biridir. Habîb-i Acemî de yanlarında olduğu halde Hacım Sultan ile birlikte çıktıkları Seyyid Gâzî yolculukları ile ilgili anlatılanlar yanında özellikle günlük yaşantısından farklı kesitlerin de yansıdığı Kara Baba ile görüşmelerine dair ifadeler, Begce Sultan'ın menkıbevi kimliğinin anlaşılması ve gerçek kişiliğine ışık tutması bakımından önemlidir. Horasan'dan Hacım Sultan'ı ziyaret için Anadolu'ya gelmiş olan Kara Baba, Şeyhlü ovasında bir konak ararken karşısına çıkan Begce Sultan ile ilgili olarak Menâkıb-nâme'ye yansıyan ifadeleri aynen aktarmak daha uygun olacaktır⁸³;

"Bunda bir evliyâ vardır Pâkce Sultan dirler keskin evliyâdır âsitânesi vardır ve dervişleri çokdur varın konuk olun misâfir alur didi. Bunlar revân oldular gelüb gördüler ki Pâkce Sultan

⁸⁰ VGMA.H-118, v. 89b; H-544, s. 82; H-545, s. 147; H-546, s. 109; H-548, v. 96b; H-567, s. 144; H-1088, v. 120a; H-1126; H-1127, v. 1a; H-1129, v. 42a; BOA.EV-1472, v. 2b; BOA.EV-14849, v. 12b; BOA.EV-19387, v. 49a-b.

⁸¹ M. Karazeybek, '*aynı makale*', s. 424; Selahittin Özçelik, "Temettuat Defterlerine Göre 1844 Yılında Çivril'de İktisâdi ve Sosyal Hayat", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler (Eylül 2001 Çivril)*, Ankara 2002, s. 206-207.

⁸² BOA.MAD-262, s. 323; BOA.TD-369, s. 285; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 257b-258a.

⁸³ *Das Vilâjet-nâme des Hâdschim Sultan*, 91-92.

dervişleri ile burçak yolardı...Andan Kara Baba Pakce Sultan'a ayıtdı baba niçün emek çeküb böyle ıssı hevâda burçak yolarsın? Gelin bir yerde harman olun diseniz olmaz mı?didi. Pakce Sultan ayıtdı biz ana kâdir degiliz baba didi. Andan Kara Baba duâ eyledi. El yüze sürdü. Parmağıyla işaret eyledi. Cemi' burçaklar gelüb bir yere harman oldu. Andan Pakce Sultan ayıtdı öyle ise bizim de bir hidmetimiz kabûl olub Dîvân-ı Hakk'da derdimize bir derman ola didin idi öyle olıcak burçaklar yerlü yerine varsun didi. Harman hareket itdi birer birer yerlü yerine vardılar. Bunlar birbirlerinin velâyetlerin görüb mercâ itdiler. Andan Pakce Sultan bunları âsitânesine götürdü ve üç gün durdular.”

Menâkıbnâme’de yer alan bu satırlar, Begce Sultan’ın XIII. yüzyılda yaşamış olan Hacım Sultan ile çağdaş, Şeyhlü ovasında “âsitâne”si bulunan ve etrafında toplanmış olan çok sayıda derviş ile aynı zamanda ziraatle meşgul olan “keskin bir evliyâ” olarak tasvir etmekle kalmayıp, aynı zamanda onun Kara Baba gibi kerâmet ehline rağmen burçakların kendiliğinden toplanması gibi bir tercihi reddeden gerçekçi bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Beyce Sultan Türbesi (2006)

Alperen-gâzî sıfatıyla bölgenin fethinde yer aldığı ve XIII. yüzyıl ile XIV. yüzyıl başlarında yaşamış olduğu kabul edilen⁸⁴ Begce Sultan tarafından tesis edilmiş olan tekke, kısmen yukarıda temas edilmiş olan Hacım Sultan Menâkıbnâmesi’nde yer alan ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, daha XIII. yüzyıldan itibaren Şeyhlü kazâ dairesinin iki önemli makamından biri durumunda idi⁸⁵. Medfun bulunduğu, kendi adıyla anılan höyük üzerinde yer alan ve sekizgen bir plân üzerine oturtulmuş kubbe ile örtülü türbesinin dışında günümüze her hangi bir maddî kalıntısı intikâl etmemiş olan tekke ile ilgili geriye doğru giden vakıf kayıtları, Germiyanoğlu Şah Çelebi ve Murad Hüdâvendigar zamanına kadar uzanmaktadır. Kendi adıyla anılan höyüğe bağlı olarak isimlendirilmiş olan *Begceöyüğü* köyünde bulunan tekke, ilgili vakıf kayıtlarında “*Begce Tekyesi*” ya da “*Begce Zâviyesi*” şeklinde kaydedilmiştir. Elimizde bulunan en eski tarihli defterde yer alan kayıtlar, Begceöyüğü köyünün vakfedilmiş olduğu zâviyenin sonraki zamanlarda da “*Begceoğlanları*”nın tasarrufunda bulunduğunu, “*âyende ve revendeye hizmet etmek*” şartıyla, vakfiyyetinin II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid tarafından da tescil edilmiş olduğunu göstermektedir. Fatih döneminde neshedilmiş olan pek çok vakfa rağmen, zâviyenin bu uygulamanın dışında tutulmuş olduğunu da belirtmek gerekir.

XV. yüzyıl sonlarında meşihat makamında bulunan Elvan Seydi ve oğlu Mehmed Seydi ile birlikte köyde 30 hâne kaydedilmiştir. Meşihat makamında Abdal veled-i Seydi’nin bulunduğu 1530’da, 1 zâviye nâzırı ve 1 seyyid de dahil olmak üzere toplam 25 hâne 2 mücerred nüfus tespit edilmiştir. 1571’de yerli nüfusu 11 hâneye düşmüş olan köyde ayrıca 10 “*hâriç raiyyet*” yazılmıştır. Bunun yanında 48 kıta zemin kaydedilmiştir.

Zâviye vakfının XV. yüzyıl sonlarında 2.117 akça olan yıllık geliri sınırında bulunan bir mezraanın da ilave edilmiş olduğu 1530’da 1.885, 1571’de ise 2.500 akça olarak tespit edilmiştir. İlgili vakıf kayıtları⁸⁶, zâviyenin sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl

⁸⁴ Bkz. İ. Erdem, “*aynı makale*”, s. 53-56.

⁸⁵ T. Baykara, “*aynı bildiri*”, s. 197-198.

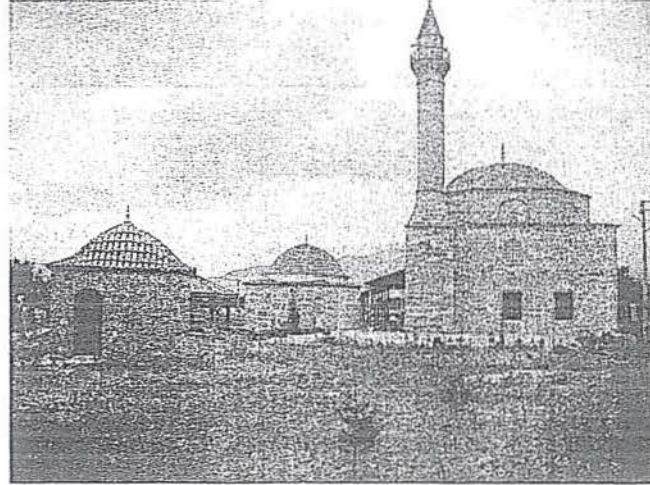
⁸⁶ VGMA.H-118, v. 91b; BOA.EV-14849, v. 12a.

kayıtlarında⁸⁷ Beyce Sultan Zâviyesi'nin bulunduğu köyün Beyce adıyla kaydedilmiş olmasına karşılık, Beycehisar köyünde bulunan zâviyenin Ali Fakih adıyla yazılmış olması da işaret edilmesi gereken hususlardan biridir. Ancak, bir bildiri şeklinde tasarlanmış olan bu çalışmanın sınırlarını aşan bu ve benzeri sorunların tam olarak açıklığa kavuşturulması ancak arşiv kaynaklarına dayalı daha geniş zamanı kapsayan ayrıntılı çalışmalarla elde edilecek bilgilerin lokalizasyonu için detaylı bir saha araştırmasıyla mümkün olacaktır.

Habîb Hoca Zâviyesi⁸⁸

Şeyhlü kazâ dâiresinde bulunan Habîb adlı iki dervişten biri olan ve "Hoca" sıfatıyla diğerinden ayrılan *Habîb Hoca* tarafından *Eymürcek* köyünde tesis edilmiş olan zâviye, ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, en azından XV. yüzyıl başlarından itibaren Şeyhlü kazâ dairesinde faaliyet gösteren tekkelerden biridir. Târihî *Eymürcek* ve *Balçıkhisar*'ın birleşmesiyle oluşan ve *Emirhisar* adını alan kasabanın Dedeköy mevkiinde bulunan Habîb Hoca Zâviyesi, hâlen restore edilmiş bir vaziyette ayakta duran *câmi*, *türbe* ve *çilehâne* gibi unsurlardan oluşan maddî kalıntıları ile günümüze intikâl etmiş bulunmaktadır.

XV. yüzyıl sonlarına ait defter kayıtlarına göre, Hz. Peygamber'in rûhu için Kur'an-ı Kerîm okunmak üzere mescide vakfedilmiş olan kazâ merkezi Şeyhlü'deki değirmen ile birlikte Eymürcek'de 3, Kara Mihmad sınırında 1, Balçıkhisar'da 3 dönüm bağ ve Çatalark mevkiinde 200 dönüm yerden ibaret olan türbe ve zâviye vakfının yıllık geliri 5.501 akça olarak kaydedilmiştir. Ancak, 1530 tarihli defterde yer alan "*hâliyâ vilâyet kâtibi kitâbet olundukda mezbûr zâviyenin evkâfi ihrâc olunub müstakil kaydolundu ki âyende ve revendeye vakıfnâme mücebince sarf oluna*" ifâdesinden de anlaşılacağı üzere, yeni tahrirde türbe ve zâviye vakfı ayrılmıştır. "*Ashâb-ı vakf*" olarak 6 neferin kaydedilmiş olduğu 1530'da zâviyenin türbe vakfından bağımsız hale getirilmiş olan hâsılı 460 akçaya düşmüştür. Kezâ, 5 nefer tekke mensubunun tespit edilmiş olduğu 1571'de de bu rakam değişmemiştir. Bunun yanında, mescide vakfedilmiş olan Şeyhlü'deki değirmenin yıllık hâsılı 1530 ve 1571'de 1.200, Dede karyesinde yaşayan hayırsever Şucâ Dede ve diğer bazı kimseler tarafından vakfedilmiş olan nakit para ve Çivril'deki 1 dönüm bağdan ibaret olan türbe vakfından elde edilen yıllık gelir ise her iki tarihte de 2.450 akça olarak kaydedilmiştir.

Dedeköy Câmi, Türbe ve Çilehâne (2006)

Vakıf kayıtlarına göre, Şeyh Habîb Hoca'dan sonra meşihat makamına gelen isimler arasında Fatih döneminde bu görevi ifa eden Şeyh Muhyiddin, II. Bâyezid döneminde Nebî Halife ve Mehmed Fakih, Yavuz Sultan Selim zamanında Hâlid, Kânûnî dönemi başlarında Abdurrahman Fakih ve daha sonra Şeyh Nebî tespit edilebilmektedir. İlgili vakıf kayıtları⁸⁹, zâviyenin "*Şeyh Hoca Habîb*" ve "*Hoca Sultan*" adlarıyla sonraki yüzyıllarda da varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Civarında bulunan antik kalıntılardan elde edilen devşirme malzemenin de kullanılmış olduğu câmi, belki de bu özelliği dolayısıyla, hâlen orada yaşayanlar tarafından "*her dinden olanların ibâdet ettiği bir yermiş*" gibi rivayetlerle birlikte anlatılmaktadır. 1960'lara kadar çevre köylelerden gelenlerin cumâ namazı kıldıkları câmi 1980'lere gelindiğinde harab olmuş, ancak son birkaç yıl içerisinde restore edilmek suretiyle tekrar ibâdete

⁸⁷ BOA.EV-14849, v. 11a, 12a. Ayrıca bkz. M. Karazeybek, "*aynı makale*", s. 424.

⁸⁸ BOA.MAD-262, s. 340; BOA.TD-369, s. 315-316, 289-290; TKGM.KKA.TD-560, v. 262a, 280a-b.

⁸⁹ VGMA.H-545, s. 145; H-1134, 13b; H-1122, v. 88a.

açılmıştır⁹⁰. Aynı zamanda, zâviyenin kurucusu Habîb Hoca ile birlikte 4 kabrin bulunduğu türbe ve çilehâne de bu çerçevede restore edilmiştir. Mensup olduğu tasavvufi cereyan doğrultusunda etrafında oluşan cemaate verdiği dîni hizmet yanında, gelip geçen yolcuların ihtiyaçlarını karşılamak gibi sosyal fonksiyonları da yerine getiren bir kompleks olarak, mutfak, semâhâne gibi diğer unsurlardan mahrum olmakla beraber, Şeyhlü kazâ dairesinde türbe dışındaki fizikî unsurları ile kısmen de olsa bugüne ulaşmış bir örnek olması bakımından oldukça önemlidir.

Hacı Mustafa Zâviyesi⁹¹

Çivril ilçesine bağlı Emirhisar kasabasının esasını teşkil eden iki köyden biri olan *Balçıkhisar*'da bulunan Hacı Mustafa Zâviyesi'nin geçmişi, ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, XIV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1 çiftlik yer ve 3 dönüm bağın tahsis edilmiş olduğu zâviyenin meşihat makamında Germiyanoğlu Şah Çelebi ve I. Murad zamanında Hacı Mustafa'nın oğlu Mehmed bulunmakta idi. Herhangi bir şekilde kesintiye uğramaksızın faaliyetlerini devam ettirmiş olan zâviye, II. Bâyezid döneminde Bâli, Yusuf, Halil ve İbrahim, Yavuz Sultan Selim zamanında ise Bâli'nin oğlu Mehmed, kardeşi Mustafa ile Yusuf oğlu Tur Ali ve kardeşi Bilâl'in tasarrufunda idi. Mehmed, Mustafa ve Tur Ali'nin Kânuni dönemi başlarında da zâviyedarlık görevlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda 1'i *duâgû* olmak üzere 12 neferin kaydedilmiş olduğu 1571'de zâviyenin meşihat makamında Abdi bulunmakta idi.

Yukarıda belirtilmiş olan 1 çiftlik yer ve 3 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 470 akça kaydedilmiş olmakla beraber, XVI. yüzyıl defterlerinde 550 akça olarak kaydedilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla, en son "*Hacı Mustafa Mezraası*" olarak kaydedilmiş olduğu XVIII. asrın ortalarına ait vakıf kayıtlarında⁹² tesadüf edilen zâviyeye sonraki tarihlere ait kaynaklarda rastlanmamaktadır.

Zehrâb Zâviyesi⁹³

Yine bugünkü Emirhisar kasabasının esasını oluşturan târihi iki köyden biri olan *Balçıkhisar*'da bulunan ikinci zâviye olan Zehrâb Zâviyesi'nin geçmişi ancak II. Bâyezid dönemine kadar uzanmaktadır. İlgili vakıf kayıtlarına göre, 1 çiftlik yer ve 6 dönüm bağın tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfı, II. Bâyezid'in berâtı ile Şeyh Halil tarafından tasarruf edilmektedir. Daha sonra oğulları İvaz ve Yusuf'a intikâl etmiş olan zâviye Kânuni döneminde İvaz'ın oğlu Halil, 1571'de ise Nûrullah'ın tasarrufunda bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, 1 çiftlik yer ile 6 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 1530 ve 1571 tarihli defterlerde 450 akça olarak kaydedilmiştir. Sonraki yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında tesadüf edilememesi, zâviyenin bir müddet sonra fonksiyonlarını yitirmiş olduğunu düşündürmektedir.

Kara Sulak Zâviyesi⁹⁴

Bugün Emirhisar kasabasının Emircik sınırları içerisinde bulunan, Emirhisar-Serâserli yolu üzerindeki höyüklerin bulunduğu *Kara Sulak* mevkiinde⁹⁵ kurulmuş olan bu tekke, *Eymürcek* köyünde kaydedilmiş ikinci zâviyedir. Kurucusu Kara Sulak'dan sonra Fatih döneminde evladından Veli'nin tasarrufunda iken neshedilerek tımara verilmiş olan zâviye, II. Bâyezid tarafından tekrar mukarrer tutulmak suretiyle İdris Fakî'ya verilmiş, ancak meşihat hizmetini layıkıyla yerine getiremediği için Yavuz Sultan Selim beratıyla yerine Seydi Ali tâyin olunmuştur. Kânuni döneminde Cârullah, ondan sonra da Derviş Yusuf meşihat makamına gelmiştir.

Aynı mevkîde 3 dönüm bağ ve 10 dönüm yerden ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri, XV. yüzyıl sonlarında 315 akça kaydedilmiş olmakla beraber, 1530'da belirtilmemiş, 1571'de ise 199'a gerilemiştir. İlgili vakıf kayıtları⁹⁶, zâviyenin en azından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar varlığını devam ettirmiş olduğunu göstermektedir.

Safâ Dede Zâviyesi⁹⁷

Safâ Dede tarafından *Karaca* köyünde tesis edilmiş olan tekke ile ilgili vakıf kayıtları, Germiyanoğlu Şah Çelebi ve Murad Hüdâvendigar zamanına kadar uzanmaktadır. Safâ Dede'den sonra İvaz veled-i Sevindik'in tasarrufunda bulunan tekkenin meşihat makamında Fatih Sultan Mehmed zamanında Ömer Fakih bulunmakta idi. Fatih'in bazı vakıfların neshi politikası çerçevesinde neshedilerek tımara verilmiş olan zâviye, II. Bâyezid tarafından tekrar vakfiyeti tescil edilmek suretiyle, Şeyhlü kadısının arzıyla yine Ömer Fakih'e tevcih

⁹⁰ Emirhisar'lı Yusuf Yılmaz (63), Câmi Dernek Başkanı ; *Bütün Yönleriyle İlçemiz Çivril*, Çivril 1985, s. 99.

⁹¹ BOA.MAD-262, s. 305; BOA.TD-369, s. 306-307; TKGM.KKA.TD-560, v. 275b.

⁹² VGMA.H-118, v. 91a; H-1088, v. 122b.

⁹³ BOA.TD-369, s. 307; TKGM.KKA.TD-560, v. 275b.

⁹⁴ BOA.MAD-262, s. 311; BOA.TD-369, s. 314; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 279b.

⁹⁵ Yusuf Yılmaz.

⁹⁶ VGMA.H-545, s. 145.

⁹⁷ BOA.MAD-262, s. 313; BOA.TD-369, s. 287-288, 289-290; TKGM.KKA.TD-560, v. 260b.

edilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında Emin ve Ali adlı kimselerin tasarrufunda bulunan zâviye daha sonra Şâban adlı kimseye intikâl etmiştir.

Vakfi sadece bir çiftlik yerden ibaret olan zâviyenin yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 155, XVI. yüzyılda ise 138 akça olarak kaydedilmiştir. Sonraki yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında tesadüf edilememesi, zâviyenin bir müddet sonra ortadan kalkmış olduğunu göstermektedir.

Şeyh Eminlik Zâviyesi⁹⁸

Bugün İğdir'in sol tarafında kalan ve Çivril ilçe merkezine bağlı bir mevki durumunda bulunan Akpınar köyü, XVI. yüzyılda birden fazla zâviyenin faaliyet gösterdiği birkaç köyden biridir. Burada bulunan ve geriye doğru giden vakıf kayıtlarından en eskisi olduğu anlaşılan Şeyh Eminlik Zâviyesi'nin geçmişi Murad Hüdâviendigar ve Germiyanoğlu Şah Çelebi öncesine kadar uzanmaktadır. Şeyh Eminlik tarafından kurulmuş olan zâviyenin meşihatı kendisinden sonra oğlu Behşâyiş'e intikâl etmiş, onu da Fatih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid dönemlerinde görev yapan Derviş İbrâhim ve yine II. Bâyezid'in beratıyla tayin edilmiş olan oğlu Yusuf takip etmiştir. Kânuni dönemi başlarında meşihat makamına Derviş Ali tayin edilmiştir. Tekke halkı olarak, XV. yüzyıl sonlarında Derviş İbrâhim ile 2 oğlu, 1530'da oğlu Yusuf ve 2 oğlu, 1571'de ise 3 nefer tespit edilmiştir. 10 dönüm yer ile 2 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 195 akça iken, 1530 ve 1571 tarihlerinde 500 akça olarak kaydedilmiştir.

Eylancı Baba Zâviyesi⁹⁹

Sadece XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf edilen Eylancı Baba Zâviyesi, Akpınar köyünde faaliyet gösteren ikinci tekke durumundadır. 15 dönüm yer ve 2 pâre bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin meşihat makamında bulunan Hayreddin'in görevi ihmâli sonucunda harap hale gelmiş olan zâviye, Şeyhlü kadısının arzıyla Şeyh Atmaca'ya tevcih olunmuştur. Daha sonra meşihat makamında bulunanlardan Mehmed, Hasan Fakih ve Hacı Turgud tespit edilebilmektedir. Her iki defterde de zâviye vakfının yıllık geliri kaydedilmemiştir.

Akpınar Zâviyesi¹⁰⁰

Yine sadece XVI. yüzyıl defterlerinde tespit edilebilen bu zâviye bulunduğu aynı adlı köyün üçüncü tekkesi durumundadır. İlgili vakıf kayıtlarında, herhangi bir isim zikretmeksizin "zâviye" olarak kaydedilmiş olan tekke, burada bulunduğu yere izafeten "Akpınar Zâviyesi" olarak isimlendirilmiştir. 20 dönüm yer ve 4 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin meşihat makamı sırasıyla Şehsuvar, Şeyh Mahmud ve Ahî'ye intikâl etmiştir. Zâviye vakfının yıllık geliri 1530 ve 1571'de 260 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹⁰¹, Akpınar Zâviyesi'nin XVII ve XVIII. yüzyıllarda da aynı adla varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Akpınar'da bulunan zâviyeler ile ilgili diğer kayıtlar¹⁰², XV ve XVI. asırlarda varlığı tespit edilmiş olan üç zâviyenin fonksiyonunu sonraki yüzyıllarda farklı isimlerle anılan üç zâviyenin sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bunlardan biri *Ahmed Fakih*, ikincisi *Aşık Hüseyin*, üçüncüsü ise *Meryem Hâtun* adını taşımaktadır.

Ahî Kıran Zâviyesi¹⁰³

Kazâ merkezi Şeyhlü'de bulunan örnekleri ile ilgili olarak da işaret edilmiş olduğu üzere, aynı zamanda zâviyedar konumunda bulunan ahîler sadece şehir merkezlerinde değil, kırsal alanlarda da zâviye kurmuşlardır. İşte bunlardan biri durumunda bulunan ve XV. yüzyıl sonlarında "Kıran Ahîsi Tekkesi" olarak kaydedilmiş olan zâviye Şeyhlü kazâsına tâbî Kıran köyünde faaliyet göstermiştir. İlgili vakıf kayıtları, dergâhun geçişinin Murad Hüdâviendigar ve Germiyanoğlu Şah Çelebi devri öncesine kadar uzandığını göstermektedir. 1 çiftlik yer ile 5 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin meşihat makamında bulunan isimler arasında Kıran Ahîsi'nden sonraki dönemde bilinen ilk isimler Ahî İnebegi ve Hamza'dır. Bunlar, Ali Fakî ile birlikte tasarruf ederlerken Fatih zamanında neshedilerek tumara verilmiş olan zâviye vakfı, II. Bâyezid tarafından tekrar mukarrer tutulmak suretiyle işlerlik kazanmıştır. Bundan sonraki zâviyedarlar arasında Nazar ve Kânuni dönemi başlarında görev yapan Ali'ye tesadüf edilmektedir.

1 çiftlik yer ve 5 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 375 akça kaydedilmiş olmakla beraber, XVI. yüzyılda 177 akça olarak tespit edilmiştir. İlgili vakıf kayıtları¹⁰⁴, zâviyenin "Baba Kıran" adıyla, XVII ve XVIII. yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

⁹⁸ BOA.MAD-262, s. 333; BOA.TD-369, s. 311; TKGM.KKA.TD-560, v. 279a.

⁹⁹ BOA.TD-369, s. 303; TKGM.KKA.TD-560, v. 273a.

¹⁰⁰ BOA.MAD-262, s. 347; BOA.TD-369, s. 282; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 256b-257a.

¹⁰¹ BOA.EV-1472, v. 2b.

¹⁰² VGMA.H-118, v. 90b; H-1088, v. 121a; H-1158, v.156b; BOA.EV-14849, v. 12b.

¹⁰³ BOA.MAD-262, s. 321; BOA.TD-369, s. 315; TKGM.KKA.TD-560, v. 279b.

¹⁰⁴ VGMA.H-118, v. 90b; H-1088, v. 120a, 121a; H-1126; H-1127, v.2a.

Şeyh Hızır Zâviyesi¹⁰⁵

Vakıf tahrir defterlerinde, bugün *Yaka* ve *Somak* adlarıyla Çivril'e bağlı iki ayrı köy durumunda bulunan *Yaka Somak*'da 2 zâviye kaydedilmiş bulunmaktadır. Her ikisi de bugünkü Somak köyünde olması gereken bu zâviyelerden biri Şeyh Hızır Zâviyesi'dir. Fatih döneminde neshedilerek tımara verildiği kısa süre hariç olmak üzere, yüzyıllar boyu bulunduğu köydeki dînî ve sosyal faaliyetlerini devam ettirdiği anlaşılan tekkenin meşihat makamında bulunan isimler arasında sırasıyla Şeyh Hasan veled-i Şeyh Orhan, Hacı İne Hoca ve Hacı İbrâhim, oğlu Yunus ve diğer oğlu Seyfi tespit edilebilmektedir.

50 dönüm yer ve 1 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 300 akça iken, XVI. yüzyıla ait defterlerde 230 akça olarak kaydedilmiştir. İlgili vakıf kayıtları¹⁰⁶, zâviyenin, köyün *Yaka Somak-ı Ulvâ* olarak ayrılmış olduğu sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Bugün köyde bulunan ve "*dede*" tâbir olunan ve hayırsever köylüler tarafından basit tarzda inşa edilmiş olan 3 yatır dışında, zâviye ile ilgili herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Köyün alt kesiminde bulunan üçüncüsü ile ilgili herhangi bir şey ifade edilmemiş olmakla beraber, karşılıklı konumda bulunan ve her yıl birkaç defa mevlüt okunan türbelerden biri halk arasında "*Çağıl Dede*", diğeri de "*Ev Dede*" olarak anılmaktadır¹⁰⁷.

Şeyh Emirhan Zâviyesi¹⁰⁸

Yaka Somak'daki ikinci tekke konumunda bulunan Şeyh Emirhan Zâviyesi'ne sadece XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf edilmektedir. Vakıf kayıtlarından, 1 çiftlik yer ile 2 dönüm bağın tahsis edilmiş olduğu zâviyenin II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed beratıyla Şeyh İsmâ'nın tasarrufunda iken nesholunarak tımara verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlgili kayıtlarda yer alan ifadeyle "*memerr-i nâss*" yani ayak altı, işlek yer olması sebebiyle, tımar olarak Devlethan ve Derviş Hacı Ali'nin tasarrufunda bulunduğu zamanlarda dahi "*âyende ve revendeye*" hizmetini devam ettirmiş olan zâviyenin sonraki zamanlarda vakfiyyetinin yeniden tescil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, 1 çiftlik yer ve 2 dönüm bağdan ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 1530 ve 1571'de 215 akça olarak kaydedilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹⁰⁹, *Yaka Somak-ı Ulvâ* köyünde, Çal yolu üzerinde önemli bir noktada bulunan zâviyenin varlığını XVII-XIX. yüzyıllarda da devam ettirdiğini göstermektedir. Zâviyenin meşihat makamında bulunmuş olanlarla ilgili olması muhtemel türbeler haricinde, bundan da her hangi bir maddî kalıntı bulunmamaktadır. Ayrıca, ilgili vakıf kayıtlarından¹¹⁰, sonraki yüzyıllarda *Yaka Somak-ı Ulvâ* ve *Suflâ* köylerinde başka zâviyelerin de faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Dülbend (Dülbendlü) Baba Zâviyesi¹¹¹

Bugün Çivril'e bağlı İnceköy'ün yerini almış olduğu tahmin edilen *İnci* köyünde *Dülbendlü Baba* tarafından tesis edilmiş olan zâviye, XVI. yüzyıl defterlerinde "*Dülbend Baba*" ismiyle kaydedilmiştir. Dülbend Baba'dan sonra Şeyh İsmâil'in tasarrufunda iken neshedilmiş olan zâviye, yukarıda zikredilmiş olan Şeyh Emirhan zâviyesinde olduğu gibi bir müddet mahlûl kaldıktan sonra tekrar mukarrer tutularak, Şeyhlü kadısının arzıyla Hacı İvaz'a verilmiştir. Kânuni dönemi başlarında, eskisi gibi "*âyende ve revendeye hizmet etmek*" şartıyla Nebî Fakih'e tevcih edilmiş olan zâviyenin meşihatına daha sonra Şuca Fakih tâyin olunmuştur.

Sadece 1 çiftlik yerin tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri XV.yüzyıl sonlarında 170 akça iken, XVI. yüzyıl kayıtlarında 310 akça olarak tespit edilmiştir. İlgili vakıf kayıtları¹¹², zâviyenin aynı adla sonraki yüzyıllarda da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "*Dülbend Baba Sultan*" adıyla kaydedilmiş olan zâviye, zâviyedârlarının *Hacı Bektâş-ı Velî Âsitânesi*'nde "*seccâdenişin*" olanların arzıyla tâyin edildiğine dair kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, tipik bir Bektâşi tekkesi olma özelliğini de muhafaza etmiştir.

Eski mezarlıkta "*Dede*" tâbir olunan ve her baharda topluca ziyaret edilerek ziyâfet verilen, etrafı çevrili ismi meçhul bir kabir dışında, köyde zâviye ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir iz bulunmamaktadır.

¹⁰⁵ BOA.MAD-262, s. 309; BOA.TD-369, s. 299; TKG.M.KKA.TD-560, v. 270a-b.

¹⁰⁶ VGMA.H-1088, v. 121b; H-1122, v. 87a; H-1127, v. 2b; H-1158, v. 155b.

¹⁰⁷ Somak köyünden *Nasuh Şahan* (Yaş 60).

¹⁰⁸ BOA.TD-369, s. 297-298; TKG.M.KKA.TD-560, v. 269a.

¹⁰⁹ VGMA.H-1087, s. 80; H-1088, V. 121b; M. Karazeybek, "*aynı makale*", s. 424.

¹¹⁰ Bkz. M. Karazeybek, "*aynı makale*", s. 424.

¹¹¹ BOA.MAD-262, s. 336; BOA.TD-369, s. 296-297; BOA.TD-438, s. 128; TKG.M.KKA.TD-560, v. 268a-b.

¹¹² VGMA.H-546, s. 108; H-547, v. 29b; H-550, s. 110; H-1122, v. 87b, 88b; H-1126; H-1127, v. 2b; H-1134, v. 14a; BOA.EV-14849, v. 12b, 31b.

Şeyh Bekîrî Zâviyesi¹¹³

Bir iskân yeri olarak bugüne intikal etmemiş olmakla beraber, Işıkli-Serâserli yolu üzerinde 30-40 yıl öncesine kadar mevcut olan mezarlığın bulunduğu Kısıkmış mevkiinde bulunduğu tahmin edilen *Kısıkmış* köyünde faaliyet gösteren iki zâviye tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri, sadece XV. yüzyıl sonlarına ait defterde kaydedilmiş olan *Şeyh Bekîrî Zâviyesi*'dir. 10 dönüm yer ile 3 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin Fatih döneminde mahlûl olduğu, II. Bâyezid devrinde ise Mehmed adlı kimsenin tasarrufunda bulunduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıl kayıtlarında rastlanmayan zâviye vakfının yıllık geliri 80 akça olarak kaydedilmiştir.

Sevindik Zâviyesi¹¹⁴

Kısıkmış köyünde tespit edilmiş olan ikinci dergah durumunda bulunan Sevindik Zâviyesi'ne sadece XVI. yüzyıl kayıtlarında tesadüf edilebilmektedir. 8 dönüm yer, 2 dönüm bağ ve 2 evlek somaklık bahçesinin vakfedilmiş olduğu zâviye Yavuz Sultan Selim zamanında Şeyh Yusuf'un tasarrufunda iken, beratını yenilemediği için Şeyhlü kadısının arzıyla kendisinden alınarak Mehmed'e tevcih edilmiştir. Daha sonra oğlu Şeyhî'nin tasarrufunda bulunan zâviye vakfının hububat yanında bağ ve somak mahsulünden oluşan yıllık geliri 1530 ve 1571 tarihlerinde 650 akça olarak kaydedilmiştir.

İlgili vakıf kayıtlarından¹¹⁵, zâviyenin XVIII. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Emirhan Tekyesi¹¹⁶

XVI. yüzyılda birden fazla zâviyenin bulunduğu köylerden biri de, bugün *Beyköy* adıyla Çivril'e bağlı bulunan *Beg* karyesidir. İlgili vakıf kayıtları, 1 çiftlik yer ve 2 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu *Şeyh Emirhan Tekyesi*'nin kuruluşunun XIV. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir. Şeyh Emirhan evlâdından Temür Fakih, Halil, Ramazan, Mehmed ve Receb'in tasarrufunda iken Fatih döneminde uygulanan politika ile neshedilmek suretiyle tımara verilmiş olan zâviye vakfı, II. Bâyezid döneminde tekrar tescil edilmek suretiyle Mehmed'e, Yavuz Sultan Selim zamanında ve Kânuni dönemi başlarında ise İbrâhim'e verilmiştir.

Yukarıda belirtilmiş olan 1 çiftlik ve 2 dönüm bağdan ibaret olan tekke vakfının XV. asrın sonlarına ait olan defterde kaydedilmemiş olan yıllık geliri XVI. yüzyıl defterlerinde 232 akça olarak tespit edilmiştir.

Ahî Seydi Zâviyesi¹¹⁷

XVI. yüzyılda Şeyhlü kazâ dâiresinde bulunan köylerde tespit edilmiş ahî zâviyelerinden biri olan *Ahî Seydi Tekkesi*, *Beg* köyünün geçmişi XIV. yüzyıl sonlarına kadar uzanan ikinci zâviyesi durumundadır. İlgili vakıf kayıtları, 1 çiftlik yer ve 3 pâre bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin, Fatih Sultan Mehmed nişânıyla Hamza Fakı, Mahmud ve Mustafa tarafından tasarruf edildiği sırada harâb olması sebebiyle ellerinden alınarak Seydi Mahmud'a, onun ölümünden sonra da Hamza'ya verilmiş olduğunu göstermektedir. Kânûnî döneminde ise Hacı Yusuf adlı kimseye tevcih edilmiştir.

Yukarıda belirtilmiş olan 1 çiftlik ve 3 pâre bağdan oluşan zâviye vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 460, 1530 ve 1571 tarihlerinde ise 452 akça olarak tespit edilmiştir.

Şeyh Hasan Zâviyesi¹¹⁸

Bugünkü yeri hakkında şimdilik kesin bir bilgiye ulaşılamamış olmakla beraber, İğdir yakınlarında olduğu tahmin edilen *Derecik* köyünde bulunan zâviyenin geçmişi Yıldırım Bâyezid dönemi öncesine kadar uzanmaktadır. 2 pâre bağ ve 10 dönüm yerin vakfedilmiş olduğu zâviyenin kurucusu olan Şeyh Hasan ve Süleyman veled-i Sevinç'den sonra Fatih Sultan Mehmed zamanında İne Gâzî adlı bir kasabın tasarrufunda iken, ilgili vakıf kaydında yer alan "*tekke âna virilenden beru tekye dâiresine gelmemiş*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, hem dînî hem de sosyal fonksiyonlarını icrâdan mahrum kalmıştır. Bu sebeple kendisinden alınan tekke, önce Mevlânâ Sâfî Fakih ve İldâlı'ya, onlardan sonra da II. Bâyezid döneminde kadı arzıyla, iyice harâb olan tekkenin tâmir edilmek suretiyle ihyâsını üstlenen Yunus Fakih'e tevcih edilmiştir. Kânuni dönemi başlarında zâviyenin meşihat makamında Mürüvvet, 1570'lerde ise Emleddin adlı kimselerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

10 dönüm yer ve 2 pâre bağın tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 300, XVI. yüzyıl kayıtlarında ise 400 akça olarak tespit edilmiştir.

¹¹³ BOA.MAD-262, s. 332.

¹¹⁴ BOA.TD-369, s. 308; TKGM.KKA.TD-560, v. 267a-b.

¹¹⁵ VGMA.H-1134, v. 14a.

¹¹⁶ BOA.MAD-262, s. 322; BOA.TD-369, s. 298; TKGM.KKA.TD-560, v. 269b.

¹¹⁷ BOA.MAD-262, s. 302; BOA.TD-369, s. 297; TKGM.KKA.TD-560, v. 268b.

¹¹⁸ BOA.MAD-262, s. 301; BOA.TD-369, s. 309; TKGM.KKA.TD-560, v. 266a.

İlgili vakıf kayıtları¹¹⁹, İğdir'e bağlı olarak kaydedilmiş olan zâviyenin aynı adla sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirmiş olduğunu göstermektedir.

Şeyh Tokca (Tokca Baba) Zâviyesi¹²⁰

Günümüzde Çivril ilçesine bağlı bir iskân yeri olan Tokca köyünde faaliyet göstermiştir. Civarda bulunan Tokca ya da Tokcalar adıyla bilinen cemâate¹²¹ mensup olması muhtemel olan Şeyh Tokca tarafından kurulmuş olan zâviyenin bulunduğu köy XVI. yüzyıl defterlerinde "Karye-i Tokca nâm-ı diger Karaağaç" şeklinde kaydedilmiştir. Zâviyenin "Tokca Baba" adıyla yazılmış olduğu, sonraki yüzyıllara ait kaynaklarda köyün sadece zâviyenin kurucu şeyhine izafeten "Tokca" olarak kaydedilmiş olması, Karaağaç köyünün zamanla kuruluş veya gelişmesinde önemli rol oynayan zâviyenin ismiyle maruf hale geldiğini göstermektedir.

İlgili vakıf kayıtlarında zikredilen meşâyih silsilesi, zâviyenin kurucusu Şeyh Tokca'nın XIV. asrın sonları ve XV. yüzyıl başlarında yaşamış olabileceğini düşündürmektedir. Zâviye, Şeyh Tokca'dan sonra Fâtih Sultan Mehmed berâtiyle meşihat makamına gelen Mevlânâ Hasan ve kardeşi Mustafa zâmanında neshedilerek tımara verilmiş olmakla beraber, II. Bâyezid tarafından tekrar onaylanmak suretiyle yine kendilerine tevcih edilmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde zâviyeyi tasarruf eden Abdülhay'ı Kânuni döneminde sırasıyla Mehmed Fakih ve Seydi Kemâl takip etmiştir.

Zâviyeye vakfedilmiş olan Tokca köyünün 5'i sâhib-i berat, 1'i kethüda, 1'i imam olmak üzere toplam 21 neferin kaydedilmiş olduğu 1530'daki yıllık geliri 4.262 akça olarak tespit edilmiştir. Kayıtlı 43 nefer ile nüfusunu neredeyse ikiye katladığı 1571'de de bu rakam değişmemiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden, 1571'e kadar geçen zaman zarfında böylesine önemli bir nüfus büyümesinde etkili olan diğer faktörler yanında, icrâ ettiği dînî ve sosyal fonksiyonlarıyla, bulunduğu yeri aynı zamanda câzip bir yerleşim merkezi haline getirmiş olan zâviyenin de önemli rolü olmuştur.

İlgili vakıf kayıtları¹²², zâviyenin aynı adla sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahî Bâyezid Zâviyesi¹²³

Bugün, Çivril ilçe merkezine 3 km mesafede bulunan İğdir köyünde kurulmuş olan Ahî Bâyezid Zâviyesi, XVI. yüzyılda Şeyhlü kazâ dairesinde faaliyet gösteren ahî zâviyelerinden biridir. Geriye doğru giden vakıf kayıtları, başlangıçta 10 dönüm yer ile 4 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu zâviyenin kuruluşunu XIV. yüzyıla kadar götürmektedir. Buna göre, Ahî Bâyezid'den sonra meşihat makamına sırasıyla oğulları Ahî Cüneyd ve Ahî Tursun gelmiştir. Ancak, Fatih döneminde neshedilerek bir müddet mahlûl kalmış olan zâviye vakfı, daha sonra Şeyhlü kadısının arzı ve II. Bâyezid'in beratıyla tekrar vakıf olarak İzzeddin Fakih'e verilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında zâviyeyi tasarruf eden Hasan Fakih'in bu göreve uygun olmadığından kadı tarafından arz edilmesiyle yerine Mehmed Fakih tâyin edilmiştir. Kânûnî döneminde, sırasıyla Derviş İvaz ve Receb'in bulunduğu meşihat makamı 1570'lerde Şeyh Turgud'a intikâl etmiştir.

10 dönüm yer ile 4 dönüm bağın vakfedilmiş olduğu XV. asrın sonlarında yıllık 300 akça geliri olan zâviye vakfının, 40 dönüm yer ve 4 pâre bağdan oluştuğu XVI. yüzyıldaki geliri 430 akça kaydedilmiştir. Zâviyede 1530'da "ashâb-ı vakf" olarak 2, 1571'de ise 4 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹²⁴, Ahî Bâyezid Zâviyesi'nin aynı adla sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Yine aynı kayıtlar, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan çizgide, İğdir'deki zâviye sayısının 4'e çıkmış olduğunu ortaya koymaktadır¹²⁵.

İğdir'de zâviye ile ilgili olarak günümüze intikâl etmiş olan herhangi bir yapı bulunmamakla beraber, biri köy içinde, diğeri de Çamüstü mevkiinde bulunan ve Dede tâbir olunan yatırlar ve daha önemlisi, yine köyün içinde bulunan, halkın tekke denildiğini ifade ettiği¹²⁶, etrafı çevrili hazîre biçimindeki küçük mezarlık bu zâviyelerle ilişkili olmalıdır. Dahası, târihî bir tekkenin sadece her hangi bir kitabe içermeyen silindirik taşların bulunduğu hazîre kısmı ile günümüze intikâl etmiş halini andıran bu mezarlığın İğdir'in geçmişi XIV. yüzyıla kadar uzanan en eski tekkesi olma özelliğini taşıyan Ahî Bâyezid Zâviyesi'nin kalıntısı olmasının ihtimal dahilinde tutulması gereğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

¹¹⁹ VGMA.H-1128, v. 37a; H-1129, v. 41b; H-1158, v. 155b; BOA.EV-14849, v. 31b; BOA.EV-19387, v. 25a.

¹²⁰ BOA.TD-369, s. 292; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 263b-264a.

¹²¹ C. Türkay, aynı eser, s. 727.

¹²² BOA.EV-1472, v. 2b; BOA.EV-14849, v. 12a, 31a; BOA.EV-19387, v. 25a.

¹²³ BOA.MAD-262, s. 318; BOA.TD-369, s. 298; TKGM.KKA.TD-560, v. 269b.

¹²⁴ VGMA.H-545, s. 146; H-547, v. 30b; H-1088, v. 122a; H-1089, v. 21a; H-1091, v. 73b; H-1127, v. 2a-2b; H-1129, v. 39b, 40a, 42a; H-1158, v. 155b; BOA.EV-14849, v. 12a.

¹²⁵ Diğer üç zâviye, Şeyh Hasan, Dânişmend Çelebi ve Mükrimin adlarını taşımaktadır. Ayrıca bkz. M. Karazeybek, "aynı makale", s. 424.

¹²⁶ İğdir Köyü İmamı Halil İbrâhim Öz ve köy halkından Mehmet Koyuncu.

Şeyh Yunus Zâviyesi¹²⁷

Yeşilyaka adı altında Cumhuriyet döneminde tek muhtarlık haline getirilmiş olan *Haydan-ı Atik* ve *Haydan-ı Cedid* köylerinin esasını oluşturan *Haydan* köyünde bulunan iki zâviyeden biridir. İlgili vakıf kayıtları, başlangıçta 4 pâre bağ ve 1 çiftlik yerin vakfedilmiş olduğu zâviyenin geçmişinin XIV. yüzyıla kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Şeyh Yunus'dan sonra zâviyenin meşihat makamına gelenler arasında oğulları Mezîd ve İne Gâzî dikkati çekmektedir. Fatih döneminde neshedilmek suretiyle bir müddet vakfiyeti kesintiye uğramış olan zâviye II. Bâyezid döneminde tekrar onaylanarak İne Gâzî'ye verilmiştir. Onun ölümü üzerine tekrar mevkûf kaydedilerek *mevkûf* tarafından tasarruf edilen zâviyenin meşihati daha sonra oğlu Nûrullah'a intikâl etmiştir.

Başlangıçta 4 pâre beğ ile 1 çiftlikden ibâret olmakla beraber, XVI. yüzyılda 3 dönüm bağ ve 36 dönüm yerden oluşan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 571 akça olarak kaydedilmiştir. XV. asrın sonlarında 4 neferin kayıtlı bulunduğu zâviyede 1530'da 12, 1571'de ise 2 nefer tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹²⁸, zâviyenin aşağıda zikredilecek olan Ahî İvaz Zâviyesi ile birlikte, sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Yeşilyaka'nın Eski Haydan kesiminde yer alması gereken zâviye ile ilgili olarak günümüze intikal etmiş herhangi bir kalıntı bulunmamakla beraber, burada bulunan eski câmi, mezarlık ve Sarılık mevkinde bulunan ziyâretgahın tekke ile ilişkili olması muhtemeldir.

Ahî İvaz Zâviyesi¹²⁹

XVI. Yüzyılda Şeyhlü kazâsı kırsal kesiminde bulunan ahî tekkelerinden biri olan Ahî İvaz Zâviyesi, yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, bugünkü Çivril'e bağlı Yeşilyaka köyünün esasını oluşturan *Haydan* karyesinde bulunmakta idi. İlgili vakıf kayıtlarına göre, geçmiş XIV. yüzyılın sonlarına kadar uzanan zâviyeye 1 çiftlik yer, 3 pâre bağ ve Şeyhlü'de 1 dükkan vakfedilmiştir. Yıldırım Bâyezid döneminde, hâlen kurduğu zâviyenin meşihat makamında bulunan Şeyh Ahî İvaz'ın ölümünden sonra makamın kızı oğlu Mustafa'ya intikâl ettiği anlaşılmaktadır. II. Bâyezid döneminde Mûsâ ve Abdülkerim'in tasarrufunda bulunan zâviye, Kânuni dönemi başlarında adı geçen Abdülkerim'in feragat etmesi üzerine Mûsâ'nın tasarrufuna verilmiştir. 1571'de ise Şeyh Ali Fakih'in tasarrufunda bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtilmiş olan 1 çiftlik yer, 3 pâre bağ ve 1 dükkanın tahsis edilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 1080 akça kaydedilmiş olmakla beraber, 1530 ve 1571'de 300 akça olarak tespit edilmiştir.

Haydan'da bulunan Şeyh Yunus Zâviyesi gibi, Ahî İvaz Zâviyesi'nden de bugüne herhangi bir kalıntı intikal etmemiş olmakla beraber, ilgili vakıf kayıtları¹³⁰ XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olduğunu ortaya koymaktadır.

Şeyh Ahmed Fakih Zâviyesi¹³¹

Bugün, aynı adla Çivril ilçesine bağlı bir köy olan *Sökmen*'de bulunan zâviye ile ilgili vakıf kayıtları, asıl adı *Şeyh Mânend* olmakla beraber Şeyh Ahmed Fakih olarak bilinen derviş tarafından XV. yüzyıl başlarında kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Fatih döneminde mensuh olduktan sonra, II. Bâyezid beratiyle Mahmud Fakih'e tevcih edilmiş olan zâviye, Yavuz Sultan Selim ve Kânuni dönemlerinde Halil Fakih'in tasarrufunda bulunmaktadır. 1571'de Cârullah Fakih'e verilmiş olan zâviye vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 166 akça olmakla beraber, 1530 ve 1571'de 192 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtlarında¹³², sonraki yüzyıllarda aynı adlı zâviyeye tesadüf edilememekle beraber, aynı köyde "*İncik Dede*" adıyla kaydedilmiş olan zâviyenin Şeyh Ahmed Fakih Zâviyesi'nin devamı olabileceğini düşündürmektedir. Zâviyeden günümüze intikâl etmiş olan herhangi bir kalıntı olmamakla beraber, yakın zamanlara kadar eski mezar taşlarının bulunduğu ve bugün alelâde bir beton sütunla sembolleştirilmiş olan Sökmen Höyüğü'ndeki *Dede* tâbir olunan yer¹³³, zâviyenin burada bulunabileceği ihtimâlini düşündürmektedir.

Şeyh Ali Zâviyesi¹³⁴

Mükrimin köyünde bulunan ve en eski kayıtlara "*Şeyh Halil Tekyesi*" olarak yansımış olan Şeyh Ali Zâviyesi'nin kuruluşu XIV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1 dönüm bağ ve 1 çiftlik yerin vakfedilmiş olduğu

¹²⁷ BOA.MAD-262, s. 334; BOA.TD-369, s. 302; BOA.TD-438, s. 128; TKG.M.KKA.TD-560, v. 271b-272a.

¹²⁸ VGMA.H-544, s. 82, 84; H-550, s. 113; H-567, s. 145; H-1088, v. 120a; H-1118, v. 91b; 1127, v. 3b; H-1129, v. 40a; H-1134, v. 13a; BOA.EV-14849, v. 12a, 31a; BOA.EV-19387, v. 12a-13b.

¹²⁹ BOA.MAD-262, s. 119; BOA.TD-369, s. 302; TKG.M.KKA.TD-560, v. 270b.

¹³⁰ Haydan'da bulunan *Şeyh Yunus* ve *Ahî İvaz* zâviyeleri XVIII ve XIX. yüzyıl vakıf defterlerinde birlikte kaydedilmiştir. Bkz. Not-144.

¹³¹ BOA.MAD-262, s. 332; BOA.TD-369, s. 283; TKG.M.KKA.TD-560, v. 257a.

¹³² VGMA.H-546, s. 110; H-550, s. 109; H-554, s. 147; H-1088, v. 120b; H-1129, v. 41a; H-1158, 156a; BOA.EV-1472, v. 2b; BOA.EV-14849, v. 31a.

¹³³ Sökmen köyünden *Mehmet Karagöz*.

¹³⁴ BOA.MAD-262, s. 314; BOA.TD-369, s. 301; TKG.M.KKA.TD-560, v. 272a.

zâviyenin ilk şeyhi olması gereken Halil'den sonra, kalıcı adını belirleyen Şeyh Ali'ye intikâl ettiği anlaşılmaktadır. Fatih döneminde Durmuş veled-i Şeyh Ali, Şeyh İnebegi veled-i Şeyh Halil, kardeşi Timurhan, Ali veled-i Durmuş ve Ahmed veled-i İnebegi'nin tasarrufunda bulunan zâviye II. Bâyezid'in beratıyla Şeyh Ali'nin oğlu Durmuş'a intikal etmiştir. Yine aynı dönemde Derviş Hamza ve onun ölümü üzerine oğlu Bâlî'nin tasarrufuna geçmiş olan zâviye Kânuni dönemi başlarında Tur Bâlî ve Derviş Veli'nin tasarrufuna verilmiştir. 1571'de Müezzîn Fakih'in meşihat makamında bulunduğu zâviyenin 1 dönüm bağ ve 1 çiftlik yerden ibaret olan vakfının yıllık geliri XV. yüzyıl sonlarında 285, 1530 ve 1571'de 250 akça olarak kaydedilmiştir. İlgili vakıf kayıtları¹³⁵, zâviyenin XVII ve XVIII. yüzyıllarda da aynı adla varlığını devam ettirmiş olduğunu göstermektedir.

Kızıl Şeyh Çiftliği Tekyesi¹³⁶

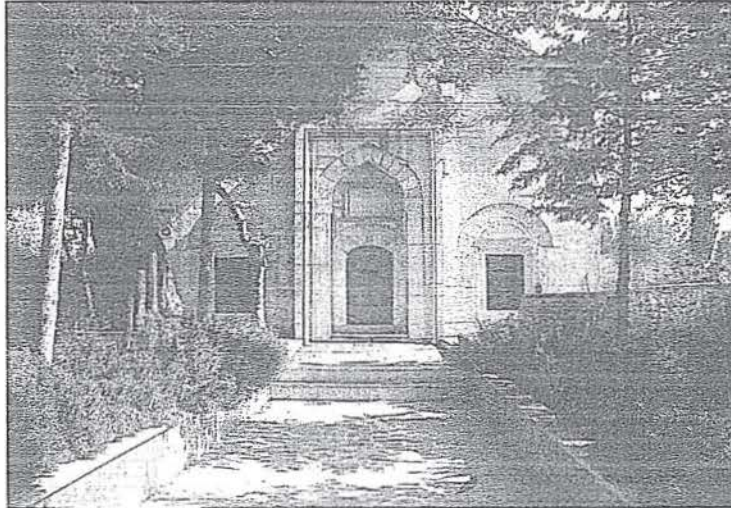
Çivril ilçesine bağlı Savran köyünün esasını teşkil eden *Sarvanşah* köyünde bulunan Kızıl Şeyh çiftliğinin vakfedilmiş olduğu zâviye sadece XV. yüzyıl sonlarına ait defterde kaydedilmiştir. Kurucusu olan Kızıl Şeyh'den sonra zâviyeyi tasarruf eden ilk isimler arasında Mevlânâ Minnet Fakih ve oğulları Ahmed ve Yusuf dikkati çekmektedir. Fatih döneminde Minnet Fakih'in oğulları Lütfullah ve Mehmed'in üzerinde bulunan zâviyedarlık II. Bâyezid döneminde de aynı kimselerin uhdesinde bulunmaktadır. Aynı adlı çiftlikten ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 254 akça olarak tespit edilmiştir.

Hamidlüoğlu Tekyesi¹³⁷

Comar köyünde bulunan zâviyenin ilgili vakıf kayıtlarına yansıyan ilk şeyhi Şeyh Menteşe'dir. Daha sonra bir müddet mahlûl kalmış olan zâviyenin meşihat makamında II. Bâyezid döneminde Behşâyiş veled-i Şeyh Mahmud bulunmaktadır. 4 dönüm bağdan ibaret olan tekke vakfının yıllık geliri 40 akça olarak tespit edilmiştir. XVI. yüzyıl kayıtlarında tespit edilemeyen tekkenin zamanla ortadan kalkmış olduğu anlaşılmaktadır.

Hüsam Dede Zâviyesi¹³⁸

Halk arasında, *Hüsameddin Gâzî Bey* adıyla bölgenin fethinde görev alan, uç bölgesinde hayatının sonuna kadar Bizanslılarla mücadele etmiş ve şehit düşmüş alperen-gâzîlerden biri olarak bilinen *Hüsam Dede*, esas itibarıyla, bugünkü Baklan ilçe merkezinin çekirdeğini oluşturan kendi adıyla anılan zâviyenin kurucusu olması bakımından dîni-tasavvufî bir lider olmanın yanında, gerçek bir iskân önderi rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Baklan'ın üst kesiminde, Beşparmak dağlarının eteğinde eski Dedeköy, bugünkü Tekke mahallesinde bulunan ve iyi bir şekilde restore edilmiş olan türbe ve etrafındaki hazîreden ibaret iki unsuru ile günümüze intikâl etmiş bulunan Hüsam Dede Zâviyesi ile ilgili vakıf kayıtları, ancak XV. yüzyıl sonlarına kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla, çekirdeğini oluşturduğu bugünkü Baklan'ın bir iskân yeri olarak kuruluşunun da bundan daha geri gitmediği anlaşılmaktadır.

Hüsam Dede (Hüsameddin Gâzî Bey) Türbesi (2006)

¹³⁵ VGMA.H-1118, v. 91a, 91b.

¹³⁶ BOA.MAD-262, s. 317.

¹³⁷ BOA.MAD-262, s. 343.

¹³⁸ BOA.TD-369, s. 291; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 262b-263a.

Zâviyenin ilgili vakıf kayıtlarına yansımış olan hikayesi¹³⁹, bildiri konusunu oluşturan Şeyhlü kazâ dâiresinde mevcut olan benzer kuruluşların buldukları yerin iskânı açısından ifade ettiği anlamı gayet açık bir biçimde ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir;

“*Hüsâm Dede nâm seccâde-nişîn bir azîz sâbıkâ Şeyhlü nâhiyesinde Beşbarmak nâm bir dağın zeylinde tahmînen çapayla kendü vechinden otuz beş dönüm yer açub ihtiyâr idüib mescid ve hânkâh [ve] ba'zı evler ve ahur binâ idüib ve [bir] mikdar yerine bağ diküb kendü ... ta'mîr idüib etrâfından tâlibîn ü râgîbîn geliüb cem' olub evkât-ı hamse ve cemâ'at-i kesîre ile imâmet idüib Pâdişâh-ı İslâm'ın devâm-ı devleti du'âsına istikbâl gösterüb zikr olan evleri ve bağları bi'l-cümle ol mevzi'de binâ itdüğü emlâki hasbeten-lillah vakf idüib âyendeye ve revendeye hizmet olunur fârigü'l-hâl ile geçinürken be-emrullah kendüsi fevt olub ...*”

Bugünkü Baklan'ın çekirdeğini oluşturan “*Hüsâm Dede*” köyünün, aynı adlı derviş tarafından kurulan zâviye ile birlikte nasıl teşkil edildiğini ve kısa zamanda gösterdiği hızlı gelişmeyi açık bir biçimde ortaya koyan bu kaydın devamından anlaşıldığı kadarıyla, Hüsâm Dede'nin vefatından sonra meşîhat makamına amcasının oğlu Seydi Halife tayin olunmuştur. Hüsâm Dede zamanında olduğu gibi, Seydi Halife'nin meşîhat makamında bulunduğu dönemde de zâviye, sadece yakın çevresindekilerin değil, hâric vilâyetlerden gelen meşâyih'in de uğrak yeri olmaya devam etmiştir. Ayrıca, bugün restore edilmiş, gayet bakımlı bir biçimde ayakta duran türbenin de Şeyh Seydi Halife döneminde inşa edilmiştir. XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde bulunan zâviye ile ilgili vakıf kayıtlarından, meşâyih ve “*hüddâm-ı zâviye*”nin dışında “*ra'iyet*” kaydolunmamış olan Hüsâm Dede köyünde bulunan 35 dönüm arazinin tekke halkı tarafından ziraat olunduğu ve mahsulünün de Hüsâm Dede'nin türbesine “*çerak yağı*” için tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1530 tarihli defterde 3 kına bağın da yer aldığı vakıf arazinin toplam yıllık geliri XVI. yüzyıl boyunca 142 akça olarak kaydedilmiştir.

1530'da “*Hüddâm-ı Zâviye*” adı altında kaydedilmiş olan 25 nefer tekke halkı içerisinde, Şeyh Mevlânâ Seydi ile birlikte 3 *şeyh*, 1 *mütevellî*, 1 *nâzır*, 2 *muhassıl*, 1 *müezzin*, 1 *kayyûm*, 1 *ferrâş*, 1 *kilâri*, 1 *hizmetkâr* ve 1 *çerakdar* kaydedilmiştir. 1571 tarihli defterde ise yine *hüddâm* adı altında kaydedilmiş olan 28 nefer içerisinde 1 *imam*, 1 *türbedar* ve 1 *çerakdar* bulunmaktadır.

XIX. asra ait ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla¹⁴⁰, ismi zamanla “*Hüsâmeddin Dede*” ve “*Hüsâmeddin*”e dönüşmüş olan zâviye sonraki yüzyıllarda da temel fonksiyonlarını icrâ ederek varlığını devam ettirmiş olmakla beraber, 1854-1862 tarihlerinde “*bilâ-sâhib mahlûl-i hazîne*” kaydedilmiştir. Bu da en son 1850'de beratla Halil Efendi'nin tasarrufunda bulunan zâviyenin kısa bir müddet sonra dağılmış olduğunu göstermektedir.

Son olarak temas edilmesi gereken önemli noktalardan biri de târihî bir sîmâ olarak XV. asrın sonları ve XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Hüsâm Dede'nin zamanla Hüsâmeddin Bey'e dönüşmüş olmasıdır. Halk muhayyilesinde nesilden nesile aktararak canlı tutulan, önemli ölçüde Ali Vehbi'nin¹⁴¹ yazdıklarından hareketle yazılı literatüre de yansımış bulunan¹⁴² rivâyete göre Hüsâmeddin Bey, 1190'dan sonra Bizanslıların, Burdur ve Gölhisar çevresine kadar ilerlemeleri üzerine Selçuklu Sultanı tarafından Osman Bey ile birlikte birer tümen askerle bölgeye gönderilen bir komutandır. Aynı rivayette, bölgeye intikâl ederek, birlikte Bizanslıları mağlup eden bu iki kumandanın Hüsâmeddin Bey'in Çal, bugün Yatağan Baba olarak bilinen Osman Bey'in de Karaağaç (Acıpayam) yöresini fethetmek için koydukları anlatılmaktadır. Karaağaç'ta Osman Bey'den Yatağan Baba'ya uzanan çizgi bir yana, üzerinde durduğumuz zâviyenin kurucusu olan Hüsâm Dede ile bölgenin fâtihi olduğuna inanılan Hüsâmeddin Bey arasındaki ilişki şimdilik izahı oldukça zor bir problem olarak görülmektedir. Destânî rivâyetlerle günümüze ulaşan XII. asrın sonları ve XIII. yüzyıl başlarında yaşadığına inanılan Selçuklu Kumandanı Hüsâmeddin Bey ile vakıf kayıtlarından en erken XV. yüzyıl sonlarında hayatta olduğu kesin olarak bilinen zâviyenin kurucusu Hüsâm Dede'nin zamanla içiçe geçmesi problemin düğüm noktasını oluşturmaktadır. Karaağaç (Acıpayam) fâtihi olduğuna inanılan Osman Bey'in zamanla Yatağan Baba'ya dönüşmesine karşılık, Dedeköy'deki Hüsâm Dede'nin Çal-ili'nin fethini gerçekleştirdiği kabul edilen Hüsâmeddin Bey'e dönüşmüş olması da dikkat çekicidir. XIX. yüzyıl kayıtlarında “*Hüsâm*” adının “*Hüsâmeddin*”e dönüşmüş olmasına rağmen, zâviyenin hâlâ “*Hüsâmeddin Dede*” adıyla anılması, türbede medfun bulunan kimsenin adının Hüsâmeddin Bey'e dönüşümünün daha yakın zamanlarda gerçekleşmiş olduğunu düşündürmektedir. Diğer taraftan, bunun Hüsâmeddin Bey'in, zâviyenin kurucusu Hüsâm Dede'nin iskân yeri olarak tercih etmiş olduğu Dedeköy'de medfun bulunmasından ya da böyle bir ilişki olmamakla beraber sadece isim benzerliğinden kaynaklanan bir durum olabileceğine dair çeşitli ihtimallerden söz etmek mümkün olmakla beraber, şimdilik kesin bir bilgiye ulaşma imkânı bulunmadığından spekülasyondan öte herhangi bir anlam ifade etmeyecektir.

¹³⁹ Tipik bir kolonizatör Türk dervişi olarak dikkat çektiği için, zâviyenin vakıf kayıtlarına yansıyan kuruluş hikayesi Ömer Lütfi Barkan tarafından da değerlendirilmiştir: “*aynı makale*”, s. 298, 314.

¹⁴⁰ BOA.EV-13609, v. 6a; BOA.EV-14849, v. 10b, 38a, 80a.

¹⁴¹ Ali Vehbi, *Acıpayam*, Ankara 1951.

¹⁴² Bkz. Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi İkinci Kısım 1070-1429*, İstanbul 1969, s. 24.

Yenice Şeyh Tekyesi¹⁴³

Şeyhlü kazâ dairesinin en eski zâviyelerinden biri olan tekke XV. asrın sonlarına ait olan defterde “*Yenice Sultan*”, XVI. yüzyıl tahrirlerinde ise “*Yenice Şeyh*” adıyla kaydedilmiştir. İlgili vakıf kayıtlarından, Germiyanoğlu Şah Çelebi ve Murad Hüdâvendigar zamanına kadar uzanan bir geçmişi olan tekke, bir iskân yeri olarak kuruluşu ve gelişmesinde oynadığı rol itibarıyla *Karitekke* adını almış olan köyde tesis edilmiştir. Muhtemelen XVII. yüzyıl başlarında isim değişikliğine maruz kalmış olan *Karitekke* köyünün bugünkü yeri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamış olmakla beraber, kayıtlı bulunduğu vakıf tahrir defterleri ve XVII. yüzyıla ait avâriz defterlerindeki kayıtlar arasında tesadüf edilen bazı ip uçları, en azından bir tahminde bulunmayı mümkün kılmaktadır. 1571 tarihli tahrir defterinde¹⁴⁴, zâviye vakfı olan köy ile ilişkili olarak sonradan düşülmüş olan bir “*der-kenar*”da, *Karitekke* köyünün Kütahya Sancağı Çal Nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunduğu belirtilmiş olması, ilk etapta, söz konusu zâviye ve bulunduğu köyün oldukça geniş bir alana yayılmış bulunan Şeyhlü kazâ dairesinin Çal kesiminde yer aldığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Çal’ın Şeyhlü’den ifrâz olunmak suretiyle müstakil kazâ statüsüne yükseltilmiş olduğu XVII. yüzyıl avâriz defterlerinde *Karitekke* adına rastlanmamakla beraber, 1623’de¹⁴⁵ “*Yenice*” ve “*Yenice Sultanlar*” adlı iki, 1675’de¹⁴⁶ ise “*Yenice nâm-ı diger Zeyve*” adlı tek bir köyün kaydedilmiş olması, muhtemelen XVII. asrın başlarında *Karitekke* adının Yenice Sultanlar veya Yenice ile değiştirildiğini ve zamanla birbirine yakın bu iki yerleşmenin birleşmesiyle, çekirdeğini oluşturan “*Zâviye*”nin yöresel söylenişi ile ortaya çıkmış olan “*Zeyve*”ye dönüşmüş olabileceğini düşündürmektedir. Şimdilik tahminden ibaret olan bu tespit, XVI. asırdan XX. yüzyıla uzanan çizgide birkaç defa isim değişikliğine maruz kalmış olması sebebiyle târihî derinliği tahmin edilmekle birlikte henüz yeterince netleştirilememiş olan bugünkü Akkent’in kuruluşundan itibaren geçirdiği evrelerin ortaya konulması için önemli bir kapı aralamaktadır. Aralanan kapıdan görünen bu durum, bölgenin fethinden hemen sonra, Büyük Menderes üzerinde hâlen varlığını devam ettiren eski köprünün şahitlik ettiği önemli bir yol güzergâhında, bugün Ahmed Dede’nin medfun olduğu inanan türbe civarında hâkim bir noktada kurulan zâviye ile birlikte teşekkül etmiş ve gelişmiş olan tipik bir Türk yerleşmesine örnek teşkil etmesi bakımından da önemlidir.

Vakıf kayıtlarına göre, uzun süre Yenice Şeyh evlâdından Şeyh Mahmud Seydi’nin tasarrufunda bulunan tekkenin meşihatına daha sonra Abdal Seydi ve Şeyh Mahmud’un getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fatih zamanındaki vakıfların neshi uygulamasının dışında tutulmuş olan tekke, her hangi bir kesintiye uğramadan II. Murad, Fatih Sultan Mehmed, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim tarafından tescil edilmek suretiyle dînî ve sosyal fonksiyonlarını devam ettirmiştir.

XV. yüzyıl sonlarında 1’i imam olmak üzere “*Yenice/Begce neslinden*” 6 nefer ile birlikte 26’sı hâne 2’si mücerred 28 nefer raiyyetin kaydedilmiş olduğu köyde, 1530’da yine Begce evlâdından olan 13 nefer ile birlikte 30’u hâne 15’i mücerred 45 nefer reaya tespit edilmiştir. 1571’de ise yine tekke mensubu 14 nefer dışında 27 nefer kaydedilmiştir. Tekke’nin meşihat dışındaki hizmetlerin yerine getirilmesi için tayin edilmiş olan görevliler hakkında sadece 1571 tarihli defterde bilgi bulunmaktadır. Buna göre, tekkede görevli 1 *imam*, 1 *türbedar*, 1 *çerakdar* ve 1 *ferrâş* görev yapmaktadır. Ayrıca, 1530 tarihli defterde yer alan bir kayıt, bu tarihten önce tekke “*nezâreti*”nin merkezden tâyin edilen birisine tevcih edilmiş olduğunu, ancak daha sonra gerek duyulmadığı için bu uygulamadan vazgeçilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Tekke’nin bünyesinde bulunduğu *Karitekke* köyünden ibaret olan vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 2.227, 1530’da 2.366, 1571’de ise 2.320 akça olarak tespit edilmiştir.

Mahmud Gâzî Zâviyesi¹⁴⁷

Bugün Çal ilçe merkezine 13 km mesafede, köy statüsünde bir iskân yeri olarak varlığını devam ettiren Mahmud Gâzî köyünün kuruluşunda ve gelişmesinde esas rol oynamış olan Mahmud Gâzî Zâviyesi’nin geçmişi, çok açık olmamakla beraber, XIII ve XIV. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Hâlen halk arasında “*Mahmud Dede*” diye anılan zâviyenin kurucusu hakkında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bunlar, diğer benzer şahsiyetlere de uyarlanmış olan, Horasan’dan gelerek, bölgenin fethine katılmış olup, şehit olduktan sonra buraya defnedildiği ve köyün bir kısım topraklarının da türbe ve kurmuş olduğu zâviyeye vakfedildiği yönündedir¹⁴⁸. Dolayısıyla, Mahmud Gâzî’nin bölgenin fethinde yer almış gâzî-dervişlerden birisi olduğu ve şehit düştükten sonra da bugün hâlâ ayakta bulunan türbesine defnedilmiş olduğuna inanılmaktadır.

¹⁴³ BOA.MAD-262, s. 317; BOA.TD-369, s. 290-291; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 262a-b.

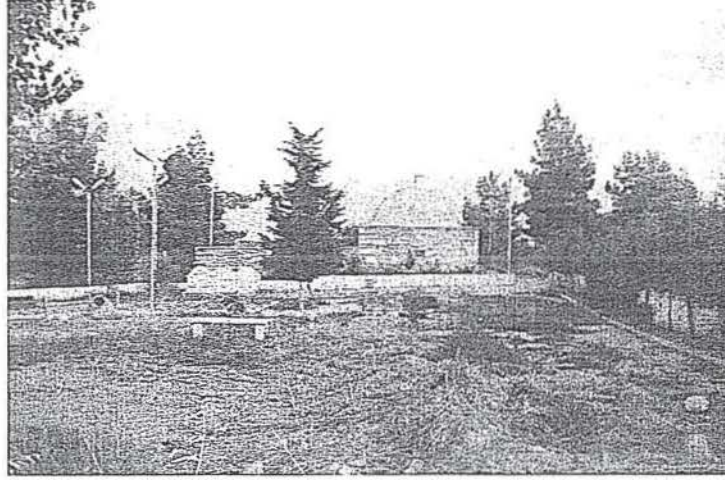
¹⁴⁴ TKGM.KKA.TD-560, v. 262a.

¹⁴⁵ BOA.KK (MKF)-2562, s. 73; BOA.KK (MKF)-2645, s. 19; BOA.D.MKF-27429, s. 62.

¹⁴⁶ BOA.MAD-2498, s. 171; BOA.KK (MKF)-2693, s. 60.

¹⁴⁷ BOA.MAD-262, s. 347; BOA.TD-369, s. 282; BOA.TD-438, s. 128; TKGM.KKA.TD-560, v. 256b-257a.

¹⁴⁸ Mahmud Gâzî ve köyün kuruluşu hakkındaki rivâyetler yanında köyün halk kültürü açısından tafsilatlı bir incelemesi için bkz. Mehmet Tuğrul, *Mahmut Gazi Köyünde Halk Edebiyatı (Menkabe, Hikâye, Masal, Fıkra)*, İstanbul 1969, s. 2-3 vd. Kezâ, yakın zamanda yayımlanan bölgesel bir incelemede de aynı rivâyetlerden hareketle varılan yaygın kanâat tekrarlanmıştır: İbrahim Balık, *Belgeler Işığında Çal Tarihi*, Denizli 2006, s. 32.

Mahmud Gâzî Türbesi (2006)

Bölgenin iskânına önderlik eden tipik bir *kolonizatör Türk dervîşi* olarak değerlendirildiği için Ömer Lütfi Barkan'ın ilgili çalışmasına¹⁴⁹ da yansımış olan Mahmud Gâzî'ye dair bu menkıbevi bilgiler, aynı adlı köyün çekirdeğini oluşturduğunda şüphe olmayan zâviye ile ilgili vakıf kayıtlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, daha açık bir tablonun ortaya konulması mümkün olmaktadır. Defterlerde Mahmud Gâzî köyünün tahsis edilmiş olduğu “*vakf-ı kadîm*” olarak kaydedilmiş olmakla beraber, zâviyenin Fatih dönemi öncesine uzanan geçmişine dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. XV. yüzyıl sonlarındaki durumu yansıtan defterde yer alan ilgili kayıt, zâviyenin Fatih döneminde, vakfın neshedilerek tımara verilmesinden sonra harâb olduğunu, köyde kayıtlı nüfusun dahi bulunmadığını, buna rağmen Saruca Bâli oğlu Şeyh Ali tarafından kendi imkânlarıyla tamir edilerek, tekrar “*âyende ve revendeye hizmet eder*” hâle getirilmiş olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, sonraki tahrirlere ait defterler, zâviye vakfının II. Bâyezid tarafından tekrar iade edilmesiyle, hem dîni ve sosyal fonksiyonlarıyla zâviyenin hem de içinde yer aldığı Mahmud Gâzî köyünün yeniden canlandığını ortaya koymaktadır. Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, Fatih dönemi öncesine ait herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zâviyeye mutasarrıf olanların kimliğini tespit etme imkânı bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, Fatih döneminde Saruca Bâli oğulları Şeyh Ali ve Hâlid Dede, II. Bâyezid döneminde yine Şeyh Ali, ölümünden sonra kardeşi Veli Seydi, onun hizmeti layıkıyla yerine getirememesi ve feragat etmesi üzerine Yavuz Sultan Selim beratıyla tayin olunup, Kanuni döneminde de hizmete devam etmiş olan Ahmed Seydi ve nihâyet onun ölümü üzerine II. Selim beratıyla 1 akça yevmiye ile tayin edilmiş olan oğlu Yâkub'un isimleri tespit edilebilmektedir.

Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, vaktiyle, bugünkü türbe civarında kurulmuş olan Mahmud Gâzî Zâviyesi etrafında gelişmiş olan bir iskân yeri olma özelliği arz eden aynı adlı köy, vakfın neshinden sonra harâb olmasıyla birlikte bir müddet herhangi bir nüfusun kaydedilmemiş olduğu “*reâyâdan hâlî*” bir yer haline gelmiş olmakla beraber, II. Bâyezid döneminden itibaren vakfa tekrar işlerlik kazandırılmasıyla birlikte yeniden canlanmıştır. Nitekim, 1530'da 5 nefer “*ashâb-ı vakf*” ile birlikte, 16'sı hâne 7'si mücerred 1'i pîr olmak üzere toplam 39 nefer nüfusun kaydedilmiş olması da bunu teyid etmektedir. Kezâ, aradan geçen 40 yıllık zaman zarfında %56'lık bir büyüme ile köy nüfusunun 61 nefere yükselmiş olması da, zâviyenin bulunduğu Mahmud Gâzî köyünün XVI. yüzyılda daha câzip ve daha canlı bir iskân yeri haline gelmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

XV. yüzyıl sonlarındaki harap durumundan dolayı herhangi bir hâsıl kaydedilmemiş olan Mahmud Gâzî köyünün zâviyeye vakfedilmiş olan yıllık geliri 1530 ve 1571 tarihli defterlerde 1.492 akça olarak tespit edilmiştir. İlgili vakıf kayıtları¹⁵⁰, XVII. asrın başlarından itibaren müstakil bir idâri ünite haline gelen Baklan kazâsına tâbi olarak kaydedilmiş olan Mahmud Gâzî zâviyesinin sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Zâviyenin hayatîyetini devam ettirdiğini gösteren söz konusu kayıtlar, aynı zamanda XIX. yüzyılda bir müddet “*Mahmud Gâzî nâm-ı diğer Sultan Gâzî*” şeklinde kaydedilmiş olan zâviyenin adının zamanla (1865-1866 yılları) “*Sultan Gâzî*”ye dönüşmüş olduğunu da ortaya koymaktadır. Mahmud Gâzî'nin restore edilmiş halde günümüze intikâl etmiş bulunan türbesi, köyün çekirdeğini oluşturan zâviyenin son kalıntısı olması yanında, kuruluşuna ışık tutan bir sembol olarak önemli bir anlam ifade etmektedir.

¹⁴⁹ Bkz. Ö. L. Barkan, “*aynı makale*”, s. 315.

¹⁵⁰ BOA.EV-14849, v.10b, 80a; BOA.EV-13609, v. 6a; BOA.EV-19387, v. 8a-8b.

Öküz Baba Zâviyesi¹⁵¹

Öküz Baba adlı tipik bir Kalenderî şeyhi tarafından kurulmuş olan tekkenin bulunduğu köy XV ve XVI. yüzyıllarda *Kuzavdan* adını taşımakla beraber, ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, sonraki yüzyıllarda zâviyenin kurucusuna izâfeten *Öküz Baba* adıyla anılmıştır. Adı zamanla *Ekiz Baba*'ya dönüşmüş olan köy bugün aynı adla Bekilli ilçesine bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devam ettirmektedir.

Köyün kuruluşunda ve gelişmesinde önemli rol oynamış olan zâviye ile ilgili geriye doğru giden vakıf kayıtları, tekkenin XIV. yüzyıldan itibaren faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. 1 çiftlik yerin vakfedilmiş olduğu zâviye, Fatih dönemine kadar kesintisiz “*âyende ve revendeye*” hizmet vermiş olmakla beraber, bu dönemde tatbik edilen politika çerçevesinde neshedilmek suretiyle tımara verilince sekteye uğramıştır. II. Bâyezid döneminde, Şeyhlü kadısının arzıyla Şeyh Halil'in akrabâsı Yusuf, Osman, Halil ve İbrâhim adlı kimselere tevcih edilmek suretiyle tekrar işlerlik kazanmıştır. Zâviyenin meşihatı daha sonra Derviş Mehmed ve Ramazan Fakih'e intikâl etmiştir.

XV. asrın sonlarında 3, 1530'da 8'i “*ashâb-ı vakf*” 2'si raiyyet olmak üzere 10, 1571'de ise 28 nefer nüfusun kaydedilmiş olduğu zâviye vakfının yıllık geliri XV. asrın sonlarında 360, XVI. yüzyılda ise 340 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹⁵² ve bunlara dayalı bazı araştırmalar¹⁵³, zâviyenin tipik bir Bektâşî tekkesi olarak sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır.

Şeyh Elvan Zâviyesi¹⁵⁴

Bugün, Kocaköy adıyla Çal ilçesine bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devam ettirmekte olan köyde kurulmuş olan zâviyenin geçmişi, Murad Hüdâvendigar ve Germiyanoğlu Şah Çelebi dönemine kadar uzanmaktadır. İlgili vakıf kayıtları, Şeyh Elvan Zâviyesi'nin bulunduğu köyün bilinen en eski adının *Küredağı* olduğunu, *Şeyh Elvan* ismini ise XVI. yüzyıl başlarından itibaren aldığını ortaya koymaktadır. Nitekim, XV. yüzyıl sonlarına ait defterde köyün adı *Küredağı* olarak yazılırken, 1530'da *Şeyh Elvan* şeklinde kaydedilerek, ayrıca “*Küredağı dimekle mârufdur*” şerhinin düşülmüş olması da isimle ilgili söz konusu geçişin XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla geçiş sürecinde yaşanmış olduğunu teyid etmektedir.

Dîni kimliği yanında, muhtemelen, yörede mevcut olduğu anlaşılan aynı adlı cemâat¹⁵⁵ reislerinden biri ve aynı zamanda kurduğu zâviyenin etrafında teşekkül etmiş olan köyün kuruluş ve gelişme sürecinde, etrafında bulunan konar-göçer unsurların yerleşmesine zemin hazırlayan bir iskân önderi özelliği ile karşımıza çıkan Şeyh Elvan XIV. yüzyılda yaşamış olmalıdır. En eski tarihli defterde, Germiyanoğlu Süleyman Şah ve I. Murad dönemlerinde meşihat makamında bulunan zâviyenin kurucusu “*Şeyh Elvan veled-i Şeyh Ömer*”den sonra zâviyedar olanlar arasında, II. Murad döneminde oğulları Bâyezid ve Behşâyiş, Ali veled-i Süleyman ve kardeşi Hamza dikkati çekmektedir. Daha sonraki bir kayda göre, Şeyhlü kadısı tarafından “*Şeyh Elvan Zâviyesi'ne vakıf çiftlik*” olarak tanımlanan köyden ibaret olan zâviye vakfı, Fatih döneminde mensûh olduktan sonra bir müddet “*mevkufcu*”nun tasarrufunda kalmıştır. II. Bâyezid döneminde vakfiyeti tescil edilerek, Şeyhlü kadısının arzıyla, Şeyh Elvan evlâdından Şeyh Behşâyiş'e verilmiştir. Yavuz Sultan Selim dönemi ve Kânuni devrinde kurucu şeyhin adını taşıyan Şeyh Elvan'ın tasarrufunda olan zâviyenin meşihat makamında 1570'lerde Şeyh Süleyman'ın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Zâviyenin çekirdeğini oluşturduğu Şeyh Elvan köyünden ibaret olan yıllık vakıf geliri, 4 nefer nüfusun kaydedilmiş olduğu XV. asrın sonlarında 200, 4 nefer “*ashâb-ı vakf*”ın dışında raiyyet kaydedilmemiş olduğu 1530'da 377 akça olarak tespit edilmiş, 12 nefer nüfusun bulunduğu 1571'de de değişmemiştir. 1571 tarihli tahrir defterinde yer alan bir “*der-kenar*”, Şeyh Elvan Zâviyesi'nin bir müddet daha “*âyende ve revendeye hizmet*” verdikten sonra harâb olup, temel fonksiyonlarını yerine getiremez hale geldiğini, bunun üzerine neshedilmek suretiyle vakıf olan köyün de tımara tahsis edilerek, sefer görevi şartıyla yine Şeyh Elvan evlâdının tasarrufuna verilmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim, sonraki yüzyıllara ait vakıf kayıtlarında tesadüf edilememesi de bunu teyid etmektedir.

Kurucusu olan Şeyh Elvan'ın adıyla maruf olan zâviyenin oluşturduğu çekirdek etrafında teşekkül etmiş olup, dîni ve sosyal açıdan çevresine yaydığı câzibenin etkisiyle gelişmiş olan Şeyh Elvan köyünün bir iskân yeri olarak kuruluş ve gelişmesine ışık tutan adı, zamanla yörede yaşayanların ağız özelliklerine uygun olarak *Şalvan*'a dönüşerek ifade ettiği anlamdan uzaklaşmış, daha yakın zamanlarda ise *Kocaköy* ile değiştirilerek tamamıyla kökünden koparılmıştır. Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, XVI. yüzyıldan sonra tımar olarak yine Şeyh Elvan evlâdının tasarrufunda bulunan köyde, zâviye ile ilgili olarak bugüne intikâl etmiş her hangi bir

¹⁵¹ BOA.MAD-262, s. 307; BOA.TD-369, s. 291-292; BOA.TD-438, s. 128; TKG.M.KKA.TD-560, v. 263a-b.

¹⁵² VGMA.H-1134, v. 15a; BOA.EV-14849, v. 10b, 22b; BOA.EV-19387, v.9a-9b.

¹⁵³ Bkz. Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, (Çev. Nasuh Barın), İstanbul 2003, Harita-2.

¹⁵⁴ BOA.MAD-262, s. 314; BOA.TD-369, s. 295; BOA.TD-438, s. 128; TKG.M.KKA.TD-560, v. 276b-277a.

¹⁵⁵ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemâatler*, İstanbul 1979, s. 700.

somut kalıntı bulunmamaktadır. Ayrıca, yakın zamanlarda aradan geçirilen bir yolla ikiye bölünmüş olan eski mezarlıkta bulunan Şeyh Elvan'ın medfun bulunduğu 1975 yılında yaptırılmış olan türbenin yıkılarak yerine 2006 yazında alelâde bir biçimde beton ve mermerden yeni bir kabir inşa edilmiş olması, ismiyle olduğu kadar fizikî varlığı ile de yaşayanların kendilerini ve bugünkü köylerini kurucusu ile ilişkilendirmelerini güçleştirmektedir.

Zekeryâ Zâviyesi¹⁵⁶

Çal ilçesine bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devam ettiren *Sazak* köyünde kurulmuş olan ve kurucu şeyhinin adıyla anılan Zekeryâ Zâviyesi'nin tarihi geçmiş, geriye doğru giden vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Germiyanoglu Şah Çelebi ve I. Murad zamanına kadar uzanmaktadır. XV. yüzyıl sonlarında Hüseyin Fakih'in tasarrufunda bulunan zâviye, daha sonra yevmi 1 akça ile Mehmed Fakih'e tevcih edilmiştir. Yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmeti aksatması üzerine azl edilmiş olan Mehmed Fakih'in yerine Softa adlı kimse getirilmiştir. Kânuni dönemi başlarında Şeyh Hayâtî'nin idaresinde bulunan zâviyenin yıllık geliri XV. asrın sonlarında 275, 1530 ve 1571 tarihli defterlerde ise 300 akça olarak tespit edilmiştir.

İlgili vakıf kayıtları¹⁵⁷, XVII. yüzyıldan itibaren müstakil kadılık haline getirilmiş olan Çal hudutları dahilinde kalan Sazak köyündeki Zekeryâ Zâviyesi'nin, XVIII ve XIX. yüzyıllarda da varlığını devam ettirmiş olduğunu göstermektedir.

İde Vakfı Zâviyesi¹⁵⁸

Bugün Bekilli ilçesine bağlı bir kasaba konumunda bulunan Kutlubey'in târihî uzantısını oluşturan *Moraca* köyünde kaydedilmiş olan ve "*İde vakfı*" ismiyle maruf olan zâviyenin vakıf kayıtlarına yansıyan ilk şeyhi Mehmed Fakih'dir. Ölümü üzerine bir müddet mahlûl kalan zâviye daha sonra İbrâhim'e verilmiş, onun da yaramazlığının kadı arzıyla bildirilmesi üzerine Mehmed'e intikâl etmiştir. 1 çiftlik yerden ibaret olan zâviye vakfının yıllık geliri 1530 ve 1571'de 125 akça olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

İlgili vakıf kayıtlarından hareketle tespit edilmiş ve buraya kadar genel hatlarıyla değerlendirilmiş olan tekke ve zâviyeler, XVI. yüzyılda bugünkü Işıklı'dan başlayarak, Çivril, Bekilli, Çal ve Baklan'ı da içine alan geniş bir alana yayılan Şeyhlü kazâ dairesinde özellikle Işıklı-Çivril çevresinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. XVI. yüzyılda altı mahalleden ibaret küçük bir kasaba hüviyetini haiz olan Şeyhlü ve merkezlik ettiği kazâ dairesinde görülen, her biri muayyen bir tarikata mensup olan tekke ve zâviyeler yanında vakıf olârak kendilerine tahsis edilmiş olan çiftliklerde faaliyet gösteren şeyhlerin arz ettiği bu yoğunluk, aynı zamanda Işıklı'ya dönüşerek bugüne kadar varlığını devam ettirmiş olan *Şeyhlü* adını belirleyen esas faktör olması bakımından da oldukça önemlidir.

Kuruluşu XIII-XIV. yüzyıllara kadar uzanan zâviyelerin kurucularının önemli bir kısmı, aynı zamanda bölgenin fethinde yer almış birer gâzî-derviş sıfatıyla bölgede icrâ ettikleri dînî fonksiyonları yanında, zâviyelerinin etrafında gelişen mahalle veya köylerle bölgede yoğunlaşan Yörük-Türkmen nüfusunun yerleşmesine zemin hazırlayan birer iskân önderi olma özelliği ile dikkat çekmektedirler. Sadece medfun buldukları türbeleri ile günümüze intikal etmiş bulunan Habîb-i Acemî ve Beyce Sultan bunun iki tipik örneğini oluşturmaktadır. Bölgedeki Türk yerleşmesinin sembolü haline gelmiş olan bu iki isim dışında, XIV-XVI. yüzyıllarda çoğu bizzat kendi çabasıyla açmış oldukları arazi üzerinde tesis ettikleri zâviyelerde yerleşerek, mensup oldukları tarikat çizgisinde icrâ ettikleri dînî ve sosyal fonksiyonlarıyla yeni çekim merkezleri oluşturan diğer dervişler de yeni iskân yerlerinin kuruluşuna önderlik etmişler veya mevcutların gelişimine ivme kazandırmışlardır. Bölgede yaşayan halk muhayyilesinde bölgenin fatihi "*Hüsâmeddin Gâzi Bey*" kimliğine dönüşmüş olmakla beraber, XV. yüzyılda bizzat kendi çabasıyla açmış olduğu arazi üzerinde tesis etmiş olduğu zâviyenin etrafındaki yapıların inşası ile bugünkü Baklan'ın târihî temelini teşkil eden *Hüsâm Dede* köyü bu sürecin tipik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Kezâ, Mahmud Gâzî'nin önderlik ettiği *Mahmud Gâzi*, Şeyh Elvan'ın kurucusu olduğu *Şeyh Elvan* (Kocaköy), Öküz Baba tekkesi etrafında gelişmiş olan *Ekiz Baba*, Tokca Baba'nın isim verdiği *Tokca* köyleri de benzer şekilde teşekkül etmiş olan diğer önemli örneklerdir.

Kıscacası, bildiriye konu edilmiş olan kazâ dairesinde faaliyet gösterdikleri tespit edilmiş olan "*kolonizatör Türk dervişleri*", kuruluşundan itibaren her biri birer câzibe merkezi olan zâviyelerinde icrâ ettikleri dînî ve sosyal fonksiyonlarıyla, 800. yılını kutladığımız Denizli çevresindeki Türk yerleşmesinin öncülüğünü yapmışlardır. Pek çoğunun ismi dahi unutulmuş olan bu "*gâzî-dervişler*"in, bugün bölgedeki varlıklarını büyük ölçüde kendilerine borçlu oldukları Denizli'nin kuzey-doğu kesimini oluşturan Çivril, Bekilli, Çal ve Baklan halkına hatırlatılmasına vesile olması, bu bildirinin mahallî planda amacına ulaşması anlamına gelecektir.

¹⁵⁶ BOA.MAD-262, s. 322; BOA.TD-369, s. 311; TKGM.KKA.TD-560, v. 279a.

¹⁵⁷ VGMA.H-1134, v. 15a; BOA.EV-14849, v. 10b, 22b, 30b.

¹⁵⁸ BOA.TD-369, s. 284; TKGM.KKA.TD-560, v. 258a.

Harita
XVI. Yüzyılda Şeyhlü Kazâsı Zâviyelerinin Bulunduğu İskân Yerleri

